

ג' ד ל

גליון מס. 2, מרץ 2009

מגזין אלקטרוני דו-חודשי

דבר המערכת

פרויקט המעקב הפוליטי

ישראל והאזרחים הפלסטינים: דוח המעקב הפוליטי הדו-חודשי של מדה אלכרמל ואמטאנס שחאדה

פרשנות

התמעטות ההצבעה הערבית בבחירות לכנסת ישראל: מדוע הם ממשיכים להצביע? | נדים נ' רוחאנא
הפלסטינים בישראל לאור תוצאות הבחירות ואמטאנס שחאדה ומוהנד מוסטפא

דעות והשקפות

השתתפותם של האזרחים הערבים בבחירות לכנסת | אימן עודה
למה להחרים את הבחירות? | סלמא ואכים
מרחב הפעולה שבין הצבעה להחרמה | נימר סולטאני

ניירות מידע

יום אל-ארד (יום האדמה) | ח'ליל נח'לה
האסירים הפוליטיים הפלסטינים | עביר בכר

פעילות שוטפת במרכז מדה אלכרמל

כלכלה מדינית והנשים הפלסטיניות בישראל | נאדרה שלהוב-קיבורקיאן
שולחן עגול במדה אלכרמל: דיון בתוצאות הבחירות

עורך אחראי
נדים רוחאנא

עורך
נביל אל-סאלח

תרגום
נוואף עתאמנה, עלאא חליחל,
איה ברזיר

עריכה לשונית
יסמין הלוי, רחל פרץ

מדה אלכרמל - המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי

החומרים המתפרסמים ב"ג'דל" הם על דעתם של הכותבים בלבד, והם לא משקפים בהכרח את עמדת מרכז מדה אלכרמל © כל הזכויות שמורות

דבר המערכת

בעוד שרבים בישראל ובעולם הופתעו מעליית הימין הקיצוני בישראל, אנו סבורים כי התפתחויות העת האחרונה בסך הכול משקפות מגמה יציבה בארץ. התזוזה שניכרה בבחירות האחרונות הפכה מסקנה זו לבלתי-נמנעת. סימנים רבים אחרים מעידים אף הם על המגמה ימינה: תזוזת המרכז הפוליטי עצמו לימין, עמדות הציבור היהודי כלפי הפלסטינים בכלל והפלסטינים אזרחי ישראל בפרט, התמיכה העממית המסיבית במלחמת לבנון ובמלחמת עזה, על פשעי המלחמה שנתבצעו בהן (לדברי ארגוני זכויות אדם רבים), התגברותה של רטוריקת השנאה האנטי-ערבית בישראל וכו'. עקבנו אחר רבות מן המגמות הללו ותיעדנו אותן בדוחות המעקב הפוליטי שלנו שאותם אנו מפרסמים על בסיס דו-חודשי במסגרת זו מאז שנת 2000.

בולטותה של התמורה הזאת מדאיגה למדי. הממשלה הישראלית הנכנסת תהייה הקיצונית בממשלות ישראל מאז הקמתה. שר החוץ שלה יהייה אביגדור ליברמן, אדם שמשקיפים ישראלים רבים מכנים גזעני ופאשיסט ולא אחת משווים לייגר היידר האוסטרי. הוא יצא בהצהרות אנטי-ערביות גלויות, שחלקן אינן אלא הסתה חד וחלק נגד ערבים. ליברמן, שהיגר לארץ זו ממרחקים, נהנה מתמיכה רבתי בקריאתו להתנות את אזרחות הערבים בישראל – בני הארץ הילידיים – בנאמנותם למדינה היהודית. כלומר, כדי שתוענק להם אזרחות, נדרשים בני הארץ הילידיים הללו להפגין את נאמנותם למדינה אשר הוקמה במולדתם ומבהירה להם כי איננה מדינתם: זוהי מדינת היהודים, לרבות אלה המתגוררים הרחק ממנה. העובדה שמישהו יכול לתבוע את נאמנותם של אזרחים אלה למערכת פוליטית המדירה אותם ורואה בהם, במקרה הטוב, זרים, ובמקרים רבים – אויבים, משקפת רגש עליונות עמוק וגזענות מושרשת. מה שראוי לציון כאן זו לא רק העובדה שמפלגתו של מר ליברמן נישאת על גלי האהדה שמעורר עניין זה – לכך ציפינו – אלא העובדה שהן הליכוד והן קדימה קיבלו זאת כדבר מובן מאליו במגעיהם הקואליציוניים עם מפלגתו אחרי הבחירות.

הגם שהתוצאות הללו מבשרות רעה, אנו יכולים לזהות בהן שביב של תקווה אפשרית לעתיד טוב יותר. אולי דווקא תוצאות אלה יסייעו לקהילה הבינלאומית לעמוד על הדחיפות להפגין את דאגתה לנוכח מדיניות ישראל כלפי אזרחיה הפלסטינים. יש לעצור את נטיית ישראל לימין הקיצוני. הקהילה הבינלאומית – ובראש ובראשונה דעת הקהל בארה"ב, המעניינת את ישראל יותר מכל – חייבת להביע את דאגתה. השלכותיה של התעלמות מהתפתחות זו יחרגו הרבה מעבר לפלסטינים בישראל. אם מגמה זו לא תיעצר ותתהפך, עשוי הדבר שאותו מייצג ליברמן להפוך לנחלת הזרם המרכזי, ומה שראינו בלבנון ובעזה לא יהייה אלא אות חפוז לעתיד לבוא.

פרויקט המעקב הפוליטי

ישראל והאזרחים הפלסטינים:

דו"ח המעקב הפוליטי הדו-חודשי של מדה אלכרמל

אמטאום שחאדה*

דוח זה עוסק בתקופה שבין דצמבר 2008 לסוף ינואר 2009, ומתמקד בשלושה נושאים הקשורים זה בזה. הראשון הוא תגובתם של פוליטיקאים ומקבלי החלטות ישראלים למחאת האזרחים הערבים והתנגדותם למלחמה הישראלית בעזה. שני הנושאים האחרים קשורים למערכת הבחירות: החלטת ועדת הבחירות לפסול את התמודדותן של שתי מפלגות ערביות והחלטת בית המשפט העליון לבטל את הפסילה; והמתקפה של מפלגת ישראל ביתנו והעומד בראשה אביגדור ליברמן על האזרחים הפלסטינים בישראל ועל מפלגות ערביות – נושא מרכזי בקמפיין המפלגה אשר זכתה ב-15 מנדטים. שלושת הנושאים חושפים פעם נוספת את השוני בקונצנזוס הפוליטי בקרב הציבור היהודי ובקרב הציבור הפלסטיני בישראל – את עמדותיהן של שתי האוכלוסיות ואת יחסן זו לזו. בתקופת המלחמה בלטה תביעתם של פוליטיקאים ישראלים כי הציבור הערבי ישנה את עמדותיו כלפי המלחמה, וציפיתם כי יישבו על הגדר ללא מחאה. בתקופת הבחירות נעשה ניסיון לכפות זאת גם באמצעים פוליטיים ומשפטיים. בלטה במיוחד מפלגת ישראל ביתנו והעומד בראשה, אביגדור ליברמן, אשר הפך את האוכלוסייה הפלסטינית לסוגיה מרכזית בקמפיין הבחירות שלו וביקש לעצב סוג חדש של אזרחות בישראל – אזרחות הכפופה להצהרת אמונים למדינה כמדינת העם היהודי.

האיסור להביע התנגדות למלחמה

בצהרי שבת 27 בדצמבר 2008 החלה ישראל בשלב הראשון של המתקפה על רצועת עזה – המתקפה האווירית. בשעות הראשונות למתקפה נהרגו כמעט 200 פלסטינים ומאות נפצעו.¹ לאור הידיעות על מאות הרוגים ופצועים, חלקם הגדול אזרחים תמימים, החלה האוכלוסייה הפלסטינית בישראל למחות נגד המלחמה. הפגנות ספונטניות יצאו ממרכז העיר נצרת כבר בצהרי אותו יום. בערב ארגנו המפלגות הערביות הפגנה המונית בנצרת, שהתנהלה באורח מסודר ושקט, ללא אירועים חריגים וללא

¹ אתר הארץ, אתר Ynet, 27.12.2008.

התערבות המשטרה.² אירועי המחאה של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל גברו והלכו ככל שנמשכה המלחמה.

מובן שעם פרוץ המתקפה התגלעו הבדלים מהותיים בין היהודים לערבים כלפי המלחמה. לפי סקר מדד המלחמה והשלום של מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל-אביב, שנערך שבוע וחצי אחרי פרוץ המלחמה, נמצא כי 94% מהציבור היהודי תומכים במלחמה ו-92% סבורים שיש בה תועלת ביטחונית לישראל. 92% הצדיקו את התקפות חיל האוויר בעזה למרות הנזק שהן גורמות לתשתיות וסבלה של האוכלוסייה האזרחית ברצועה. לעומת האוכלוסייה היהודית, רוב גדול של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל (85%) ביטא התנגדות למלחמה.³ עמדה זו לא נעמה לרוב היהודי ולמנהיגיו. הציבור הפלסטיני התבקש לעמוד מן הצד ולא לגלות התנגדות למלחמה או הזדהות עם בני עמו הפלסטינים.

כך לדוגמה, המשפטן והמרצה ד"ר שלמה צדק פרסם מאמר בעיתון "הארץ" והפנה בו אזהרה גלויה לאוכלוסייה הפלסטינית.⁴ צדק כתב: "מלחמת ההגנה המחויבת, הצודקת והמוסרית של העם היהודי בדרום עושה חסד גדול דווקא עם ערביי ישראל. העופרת היצוקה היהודית מחייבת את ערביי ישראל לצאת מהארון הלאומי. זה או שהם כאן או שהם שם... לאומיות ואזרחות, חצי הריוניות אינה מקובלת ולא צריכה להיות מקובלת על העם היהודי. שיגדירו [הערבים] עצמם איך שירצו, רק שיזהרו מלהפוך לסוס טרויאני לאומי... אלא שעד עתה נדמה כי הם לא למדו דבר. לא מההיסטוריה של העמים בכלל ולא מההיסטוריה של הסכסוך היהודי-ערבי בפרט. הם פשוט מתעקשים להביא על עצמם חורבן ועוד חורבן. לא להתנהגות כזאת קיוו היהודים. הציפייה היתה שאם אין ערביי ישראל יכולים להזדהות עם סבלה של מדינת היהודים וערי הדרום שלה, הרי שלפחות יכלו להשכיל לידום בעת הזאת... אזרחי ישראל, כולם, חייבים להביע את נאמנותם למדינתם, ולהחלטותיה הדמוקרטיות... מי שאינו יכול להיות שותף לדמוקרטיה כזו, משום שהיא עומדת בניגוד לזהותו הלאומית, שילך נא ויעשה "עלייה" למדינתו החדשה. גם עזה היא אפשרות."

עמדתו של צדק לא היתה חריגה בנוף הפוליטי הישראלי. מקבלי החלטות ופוליטיקאים בישראל ביטאו עמדה דומה. בנאומו של יו"ר האופוזיציה ב-29 בדצמבר, בישיבה מיוחדת של מליאת הכנסת לדיון במלחמה, אמר נתניהו: "לערביי ישראל אני אומר: הקיאו את הקיצונים מתוכם, שמרו על מרקם הדו-קיום בינינו; ולקיצונים אני אומר: הישמרו לכם, נפעל ביד ברזל נגד תומכי החמאס בתוכנו... אנחנו תובעים מכל אזרחי ישראל נאמנות מלאה למדינה. מי שאין לו נאמנות מלאה למדינה שבה הוא חי, יתקשה לבוא ולתבוע את כל הזכויות במדינה שבה הוא חי."⁵

² אתרי החדשות **ערב48**, אתר **אלערב**, 27.2.2009.

³ אפרים יער ותמר הרמן, **מדד המלחמה והשלום – דצמבר 2008**. מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב.

⁴ שלמה צדק: "ימי האמת של ערביי ישראל". **הארץ**, 28.12.2008.

⁵ **נאום** בישיבה מיום 29.12.2008.

שרת החוץ ציפי לבני בחרה להעביר מסר מאיים למנהיגי האוכלוסייה הפלסטינית בישראל לאור התנגדותם למלחמה. השרה אמרה "מלחמה זו] היא גם המבחן של המנהיגות הערבית במדינת ישראל. אתם מובילים את הציבור הערבי במדינת ישראל, אזרחי מדינת ישראל, על חבל דק, ואי אפשר לחצות את הקו הברור בין המותר לאסור, בין הלגיטימי ללא-לגיטימי, בין המוסרי למוטעה. כל אחד צריך לבחור לו צד, והבחירה היא לא בין היותכם ערבים ובין ישראל או העם היהודי; הבחירה היא בצד הנכון, ואנחנו נמצאים באותו צד, מדינת ישראל עם כל הגורמים המתונים באזור, לרבות חלק הארי בציבור הפלסטיני ובעולם הערבי, מול הצד של הטרור, מול הצד של הקיצוניות. רבותי, אין באמצע".⁶

ח"כ ליברמן אמר באותו כנס: "אני חושב שהגיע הזמן לעשות משוואה ברורה בין אזרחות לנאמנות, בין ביטוח לאומי לשירות לאומי, בין אותה תביעה לזכות השיבה, לזכות הגירוש... לכן, אין מה להסס, האנשים האלו, שמשמשים פה גיס חמישי, אנשים שמשמשים זרוע מדינית של המחבלים מארגון החמאס בכנסת ישראל – המעשים האלו הם מעשי בגידה של ממש, ואנחנו נמצאים בזמן מלחמה. הזדהות עם האויב בזמן מלחמה – אין לזה שום הגדרה אחרת מעבר להגדרה אחת: בגידה. לכן אין מה להסס, צריך לנקוט גירוש, גירוש אלה שמסיתים יום-יום... הגיע זמן לשבור את השתיקה. הגיע הזמן לראות מתוך הציבור הערבי מנהיגות מתונה, שתגיד קודם כול: אנחנו אזרחי ישראל ואנחנו איתכם".⁷

שיאם של האיומים שהופנו כלפי האוכלוסייה הפלסטינית היה בהצהרתה של שרת החוץ ציפי לבני בהרצאה בפני תלמידי תיכון חדש בתל אביב, כי הפתרון הלאומי של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל יתמשש לאחר הקמת מדינה פלסטינית.⁸

הטענות שהוטחו בפני האוכלוסייה הפלסטינית עקב התנגדותם למלחמה שטובחת בבני עמם, אומנם שיקפו את עמדת רוב האוכלוסייה היהודית ומקבלי החלטות, אך היו גם יוצאים מן הכלל. במאמר המערכת של 'הארץ', מ-30 בדצמבר נכתב: "מלחמה בין ישראל לשכנותיה מעמידה את אזרחי ישראל הערבים פעם אחר פעם במבחן מעיק ומייסר. גם מי שסבור שהמתקפה על מרכזי הפעילות של חמאס בעזה היא מוצדקת אינו רשאי לאטום את לבו לנוכח מחיר הדמים הקשה שהפעולה גובה, והוא מוכרח להביא בחשבון, שכל אדם באשר הוא רואה את המראות הללו בלב קרוע. [...] מצוקת אזרחי ישראל הערבים מחמירה בשנים האחרונות מפני שכל ההבטחות הממלכתיות לסגור את הפער הכלכלי-חברתי בינם לבין החברה היהודית מופרות. זכרם הצורב של אירועי אוקטובר 2000 והמלצות ועדת אור (שקמה בעקבותיהם), שלא יושמו עד עצם היום הזה, מחריפים את תחושת הציבור הגדול הזה, כי הוא נחשב בעיני הממסד ואף בעיני החברה כולה כציבור סוג ב'.

"בחוסר אחריות מוחלט הבטיח נתניהו לטפל 'ביד ברזל' ב'יתומכי החמאס מבית', כאילו אינו מבין שאין מדובר בתמיכה בחמאס אלא בהזדהות עם הגורל הטרגי של תושבי עזה [...] כל עוד ישראל אינה

⁶ ש.ס.

⁷ ש.ס.

⁸ אתר ערב24, 11.1.2009.

נוקפת אצבע לשיקום האמון בינה לבין אזרחיה הערבים, אל לה להאשים אותם בכך שאינם עומדים במבחני הנאמנות המדומים שהיא מציבה להם חדשות לבקרים.⁹

בנוסף לאיומים שהשמיעו פוליטיקאים כלפי הציבור הערבי, פעלה גם משטרת ישראל לדכא את מחאתו. ואולם בניגוד לאירועים קודמים, במקום להפעיל כוח השתמשה המשטרה במרכיבי העוצמה כדי להרתיע ולהפחיד את האוכלוסייה הפלסטינית. נראה כי זה מעין לקח מהתנגשויות אוקטובר 2000, שבהם נהגרו 13 צעירים ערבים מאש המשטרה. מחאת הציבור הפלסטיני, על כן, לא הידרדרה לאירועים אלימים. המשטרה לא נכנסה למרכזי הערים הערביות בעת אירועי המחאה, אבל דאגה לשלוח איומים למנהיגים, זימנה מנהיגי ציבור ו"הזהירה" אותם, בלשון המעטה, כדי שירסנו את ביטויי המחאה וההפגנות.¹⁰ עם זאת, המשטרה לא היססה להשתמש בכוח (אם כי לא באש חיה) כדי לפזר הפגנות במקומות שלא היתה בהן סבירות גבוהה להתלקחות, כמו הפגנת סטודנטים ערבים באוניברסיטת חיפה, שבה נעצרו 12 סטודנטים ושמונה נפגעו.¹¹

בימים הראשונים למלחמה ועם פרוץ גל המחאה זימן שירות הבטחון הכללי (להלן השב"כ) את מזכ"ל חד"ש איימן עודה, חקר אותו בקשר לתפקידו בארגון הפגנות וכתיבת מאמרים נגד המלחמה, וביקש ממנו "לרסן" את גל המחאה.¹² כן זימן השב"כ עשרות פעילים ממפלגת בל"ד לחקירה, והזהירם שלא ייטלו חלק בארגון הפגנות ובמחאה נגד המלחמה.¹³ ב-7 בינואר 2009 עצר השב"כ וחקר את אמיר מחיול, יו"ר עמותת אתיג'אה (ארגון הגג של העמותות הערביות) ויו"ר הוועד להגנה על החירויות (הפועלת תחת ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי).¹⁴ חוקרי השב"כ והמשטרה הטיחו במחיל האשמות חמורות וקראו לו מחבל הפועל נגד מדינת ישראל בעת מלחמה. החוקרים אמרו כי ישמחו אם יוכלו לזרוק אותו לעזה, וכי רק תעודת הזהות הישראלית שברשותו מונעת מהם לעשות כך.¹⁵

לאחר החקירה והאיומים שוחרר מחיול לביתו.

כתבה שפרסם "הארץ" מסכמת את תמונת המעצרים והחקירות בתקופת המלחמה:

"לפי נתוני המשטרה, בתקופת המלחמה נעצרו 763 מפגינים וצעירים ערבים. 244 מהעצורים בהפגנות הם בני נוער בני פחות מ-18. בציבור הערבי בישראל טוענים שמאות המעצרים הם פוליטיים, ושהם לא נעשים בשל עבירות שעברו העצורים. אמיר מחיול אמר ל'הארץ' כי ברוב המקרים של המקרים לא הוגש כתב אישום נגד העצורים, ששוחררו מקץ כמה שעות. לפי הנתונים שבידי מחיול, יותר מ-45%

⁹ לא מבחן באזרחות, **הארץ**, 30.12.2008.

¹⁰ שאן סטריט: "כל הכבוד למשטרה". **ידיעות אחרונות**, 4.1.2009.

¹¹ אתר **ערב 48**, 6.1.2009. גיקי חורי: "מבצע 'עופרת יצוקה': קטטות אלימות בין סטודנטים יהודים לערבים באוניברסיטאות בירושלים ובחיפה". **הארץ**, 6.1.2009.

¹² אתר מפלגת חד"ש, 30.12.2008.

¹³ השב"כ זימן עשרות פעילי בל"ד לחקירות. אתר **ערב 48**, 1.1.2009.

¹⁴ אתר **ערב 48**, 7.1.2009. אתר **אלערב**, 7.1.2008.

¹⁵ שם.

מהעצורים הם קטינים מתחת לגיל 18, חלקם אפילו בני 15. יזה חלק ממדיניות של התנכלות למחאה הפוליטית של הציבור הערבי, אמר מחיול. 'הם רוצים לשבור את הרוח של הדור הצעיר, שהוכיח רמה גבוהה של זהות לאומית בשנים האחרונות, והוא מחויב ופעיל'.

"בנוסף למעצר משתתפי ההפגנות, היו מעצרים וצעדים אחרים בקרב מנהיגים ערבים. מזכ"ל בל"ד, עווד עבד אל-פתאח, בילה לילה במעצר ושוחרר מבלי שיואשם בדבר. כך גם ראשי תנועת בני הכפר מוחמד כנאענה ורג'א אגבאריה.¹⁶

המתקפה על עזה התנהלה בד בבד עם פתיחת קמפיין הבחירות בישראל, והשליכה על היחס של המפלגות היהודיות והאזרחים היהודים כלפי הציבור הערבי ומפלגותיו. יתרה מזו, סוגיית האזרחות ה"מוקנית" לאוכלוסייה הפלסטינית ופעילותן של חלק מהמפלגות הערביות קיבלו מקום מרכזי במערכת הבחירות, כפי שנתאר בשני החלקים הבאים.

בחירות בצל ניסיון הפסילה

כנהוג לפני כל מערכת בחירות מאז 2003, גם הפעם הוגשו בקשות לפסולת מפלגות ערביות ולמנוע מהן להשתתף בבחירות לפי הוראות סעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת.¹⁷ ב-4 בינואר הוגשו לוועדת הבחירות שלוש בקשות לפסול את מפלגת בל"ד: האחת על ידי מפלגת ישראל ביתנו, השנייה על ידי מפלגת האיחוד הלאומי, והשלישית על ידי אזרח פרטי. בקשה אחת לפסול את רשימת רעם-תע"ל הוגשה על ידי על ידי מפלגת האיחוד הלאומי.

ב-7 בינואר 2009 הגיש מרכז עדאלה לוועדת הבחירות המרכזית תגובות מפורטות לבקשות הפסילה.¹⁸ עדאלה טען בשם שתי המפלגות כי לפסילתן אין שום בסיס חוקי, וכי בקשות הפסילה אינן עומדות באמות המידה המינימליות שנקבעו בסעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת או על ידי בית המשפט בכל הנוגע לפסילת מפלגה המבקשת להשתתף בבחירות. יתרה מזו, מניעת השתתפותה של מפלגה בבחירות פוגעת בזכות החוקתית של הציבור להצביע בעדה ולבחור את נציגיו בכנסת. עוד הוסיף עדאלה כי בקשות הפסילה מסתמכות על ציטוטים חלקיים ותלושים מהקשר שנקחו מעיתונים ומאתרי אינטרנט, דבר המצביע על המניע הפוליטי העומד מאחוריהן.

ב-12 בינואר החליטה ועדת הבחירות לפסול את מפלגת בל"ד ברוב של 26 חברים מתוך 30, ואת רע"ם-תע"ל ברוב של 21 מתוך 30.¹⁹ זאת אף כי מלשון החוק עולה שלא די בהזדהות עם מאבק מזוין

¹⁶ יואב שטרן, יהונתן ליס ועפרה אידלמן: "יותר מ 700 ערבים נעצרו בהפגנות בישראל מאז תחילת המבצע בעזה". **הארץ**, 18.1.2009.

¹⁷ לפי סעיף זה, ועדת הבחירות המרכזית רשאית לפסול מועמד או רשימה אם יש במטרותיהם או במעשיהם (1) שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; (2) הסתה לגזענות; (3) תמיכה במאבק מזוין של מדינת אויב או ארגון טרור נגד מדינת ישראל. התנאי האחרון, "תמיכה במאבק מזוין", נוסף לחוק בתיקון שהתקבל ב-2002. להרחבה בנושא תיקון חוק יסוד: הכנסת ראו: נמר סולטאני: **אזרחים ללא אזרחות**, מדה אל-כרמל, חיפה 2003, ע"ע 19-25.

¹⁸ ארגון עדאלה, **הודעה לעתונות מיום 21.1.2009**: "בחירות 2009: מאמצים למנוע ממפלגות ערביות להתמודד בבחירות לכנסת".

¹⁹ שחר אילן ורוני זינגר-חרותי: "רשימת בל"ד ורע"ם-תע"ל נפסלו מלרוץ לכנסת". **הארץ**, 13.1.2009.

נגד מדינת ישראל כדי לפסול מפלגה, ולמרות עמדת היועץ המשפטי לממשלה שאין מקום למנוע מבל"ד ומרע"ס-תע"ל להתמודד לכנסת, כיוון שהבקשה לפסול אותן "אין בה כל ממש והיא נתמכת בראיות קלושות ביותר.²⁰ גם הפרשן המשפטי של "הארץ" זאב סגל טען כי דרושות לשם כך הוכחות לתמיכה ממשית.²¹

בתגובה להחלטת הוועדה אמר ח"כ אברהים צרצור (רע"ס-תע"ל) כי "פסילת המפלגות הערביות היא הוכחה שמדינת ישראל מנהלת שתי מלחמות חורמה – ברצועת עזה היא רוצחת את האנושות ומחריבה את החיים הפלסטיניים, ובתוך ישראל היא רוצחת את הדמוקרטיה."²² חבר הכנסת ג'מאל זחאלקה (בל"ד) אמר "כי הממסד הישראלי צריך להבין שפסילת המפלגה תגדיל את מספר האזרחים הערבים שמחרימים את הבחירות [...] הם לא עושים לנו טובה, אלא צריכים להודות לנו שבחרנו להשתתף בבחירות לפרלמנט."²³ עדאלה אמר בתגובה להחלטת הוועדה כי "הניסיון הנוכחי להרחיק את המפלגות הערביות בישראל מהכנסת הוא השלב האחרון במאמצי הימין בישראל להדיר את המיעוט הערבי הפלסטיני לשוליים הפוליטיים. בהחלטתה לפסול את הרשימות הערביות ביטאה ועדת הבחירות המרכזית זלזול במעמדה של הזכות להיבחר כזכות חוקתית בסיסית. היא גם ביטאה זלזול בזכות המיעוט הערבי, המהווה כחמישית מאוכלוסיית המדינה, להשתתפות פוליטית."²⁴

בעיתונות הישראלית היו התגובות על פסילת המפלגות חלוקות. ד"ר חיים משגב (עורך דין ומרצה במכללה האקדמית נתניה), למשל, תמך בהחלטת ועדת הבחירות וכתב: "החלטה מן הסוג הזה היתה צריכה להתקבל כבר לפני שנים. לא בגלל שהערבים אינם אזרחים שווים זכויות במדינת ישראל, אלא כיוון שהם אזרחים שאינם מחויבים בנאמנות לה. זאת איננה המדינה שבה הם רוצים להתגורר, ולכן הם אינם מוכנים לתרום לחוסנה וליציבותה [...] אין עוד לסבול מצב שבו אזרחים במדינת ישראל כופרים בעצם התכלית שלשמה הוקמה – יצירת בית לאומי לעם היהודי, כפי שבאה לידי ביטוי במסמך המכונן שלה. כל מי שרוצה להמשיך ולהתגורר בה צריך ללמוד לחיות עם הרעיון."²⁵

פרופ' גד ברזילי (פרופ' למדע המדינה, משפטים ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת וושינגטון), למשל, ראה בהחלטת ועדת הבחירות סכנה לדמוקרטיה וטען: "החלטתה המוטעית והמסוכנת מזיקה ביותר לקיומה של ישראל כדמוקרטיה. אם החלטה זו לא תיפסל על ידי בית המשפט העליון, וזאת מכוח סמכותו על פי חוק, יהיה בה כדי להפוך רשמית את ישראל למדינת אפרטהייד... סעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת, שמאפשר כיום פסילת מפלגות או מועמדים, הורחב בעבר מספר פעמים כחלק ממסע לחצים פוליטי של הליכוד ומפלגות ימניות אחרות. מתן פרשנות רחבה ללשון החוק יביא לריסוק הפרוצדורה

²⁰ תומר זרחין: "מזוז: אין מקום למנוע מבל"ד ורע"ס-תע"ל להתמודד לכנסת". *הארץ*, 20.1.2009.

²¹ זאב סגל: "דרושות הוכחות". *הארץ*, 13.1.2009.

²² שם.

²³ שם.

²⁴ ארגון עדאלה, *הודעה לעתונות מיום 21.1.2009*: "בחירות 2009: מאמצים למנוע ממפלגות ערביות להתמודד בבחירות לכנסת".

²⁵ חיים משגב: "כופרים בעיקר". *Ynet*, 13.1.2009.

הדמוקרטיה בישראל. [...] הזדהות עם הפלסטינים בעזה וגינוי חריף למלחמה שם אינם עילה לפסילה, שכן אין בהם כדי להצביע בבירור על תמיכה במאבק מזוין נגד מדינת ישראל. הצהרות בגנות הפעלת כוח צבאי בשטחים, או טענה כי המדינה חייבת להיות מדינת כל אזרחיה ולא מדינה יהודית, גם הן אינן עילה כזו.²⁶

גם אבירמה גולן ביקרה את הפסילה וכתבה ב"הארץ": "גם אם בית המשפט העליון יהפוך את החלטתה האומללה של ועדת הבחירות המרכזית לפסול את בל"ד ורע"ם-תע"ל, ושתי המפלגות יוכלו לשוב ולהתמודד לכנסת, הנזק כבר נעשה והדמוקרטיה הישראלית נחשפה במלוא בהלתה. [...] לשם התגוננות יש לדמוקרטיה שירותי ביטחון, משטרה ובתי משפט, האמונים על סיכול כל פעולה, לרבות בגידה והסתה, ועל ענישה שתגרור סילוק מן הזירה הפוליטית. כל אמצעי אחר, לרבות סטירת הלחי שחטפו הערבים, לא מגונן על הדמוקרטיה, אלא הורס אותה."²⁷

מאמר המערכת של "הארץ" מתח ביקורת על החלטת ועדת הבחירות ברוח דומה: "בשנים האחרונות זה נהפך למעין טקס מגונה ערב כל בחירות: מפלגות הימין מבקשות לפסול את בל"ד או את רע"ם-תע"ל, כחלק מהתעמולה ובניסיון לקבל קצת כותרות. אם כן, לא הסיכוי האמיתי לפסול את שתי המפלגות עומד לנגד עיני העותרים, אלא הרצון להכריז שהם חושבים שלרשימות האלו אין מקום בכנסת."²⁸

בעקבות הפסילה עתרו בל"ד ורע"ם-תע"ל לבית המשפט העליון באמצעות ארגון עדאלה.²⁹ בערעור טען עדאלה כי ועדת הבחירות המרכזית לא דנה בבקשות הפסילה בהגינות הראויה ולא ביססה את החלטתה על ראיות מהותיות. עדאלה טען כי החלטתה של ועדת הבחירות המרכזית לפסול מפלגות ערביות הקוראות לשוויון מלא והתומכות בעקרונות אוניברסליים היתה נגועה בחוסר סבירות קיצוני ועמדה בסתירה לסעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת. לא יכולה להיות דמוקרטיה אם מיעוט לאומי, המהווה 20% מאוכלוסיית המדינה, אינו יכול להיות מיוצג בכנסת. ההחלטה היא גם הפרה של המשפט הבינלאומי, המדגיש בין השאר את זכותם של מיעוטים לאומיים לקבל ייצוג הולם בפרלמנט, להשפיע על הממשל באמצעים דמוקרטיים ולתמוך בעמדות המנוגדות לעמדות הרוב, טען עדאלה.³⁰ ב-20 בינואר 2009 קיים בית המשפט העליון דיון דחוף בערעור, בהרכב מורחב של תשעה שופטים, ולמחרת ביטל את החלטת הפסילה של ועדת הבחירות המרכזית. בנוגע לבל"ד התקבלה ההחלטה ברוב של שמונה שופטים לעומת אחד, וההחלטה לבטל את פסילתה של רע"ם-תע"ל התקבלה פה אחד על ידי כל תשעת חברי ההרכב.³¹

²⁶ גד ברזילי: "בדרך למדינת אפרטהייד". Ynet, 13.1.2009.

²⁷ אבירמה גולן: "דמוקרטיה מבוהלת". הארץ, 14.1.2009.

²⁸ מאמר המערכת: "לא לפסול". הארץ, 12.1.2009.

²⁹ נוסח מלא של העתירה שהוגשה ב-18.1.2009.

³⁰ ארגון עדאלה, הודעה לעתונות מיום 21.1.2009: "בחירות 2009: מאמצים למנוע ממפלגות ערביות להתמודד בבחירות לכנסת".

³¹ אביעד גליקמן: "העליון קבע: בל"ד ורע"ם-תע"ל יתמודדו בבחירות". לנוסח החלטת בית המשפט העליון.

בעקבות החלטת בית המשפט העליון אמר מנכ"ל עדאלה עו"ד חסן ג'בארין, שייצג את שתי המפלגות, כי עתה יש לפעול לביטול סעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת, וציין כי בשנים האחרונות השתמש הימין הישראלי בסעיף זה בחוק כדי להסית נגד הערבים אזרחי ישראל ונגד המפלגות הערביות.³² עמדת בית המשפט העליון זכתה לביקורת חריפה מצד מפלגות הימין. ח"כ אביגדור ליברמן, יו"ר ישראל ביתנו, הצהיר אחרי ההחלטה כי יגיש הצעת חוק שלפיה זכותם של ערבים אזרחי ישראל להיבחר לכנסת תותנה ב"מבחן נאמנות למדינה היהודית".³³ עמדותיו של ליברמן נובעות מהשקפת עולם הרואה בחלק מהמפלגות הערביות והאוכלוסייה הפלסטינית איום על אופיה של מדינת ישראל. משנתו פורטה בהרחבה בקמפיין הבחירות של מפלגת ישראל ביתנו והיוותה מרכיב מרכזי במאמצעים להגביל את הפעילות הפוליטית והמפלגתית של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל, כפי שנתאר להלן.

בלי נאמנות אין אזרחות

מערכת הבחירות האחרונה היתה בשביל כמה חוגים בחברה הישראלית קרקע פורייה לתקוף את האזרחים הפלסטינים בישראל. בראש המתקפה עמדו ח"כ אביגדור ליברמן ומפלגתו ישראל ביתנו, אשר הובילו קמפיין בחירות שסיסמתו "בלי נאמנות אין אזרחות".³⁴ ליברמן וחבריו מבקשים לעצב מחדש את טיב האזרחות המוקנית לאוכלוסייה הפלסטינית ולהתנותה בחתימה על הצהרת נאמנות למדינה, לדגל, להמנון הלאומי, למגילת העצמאות ולישראל כמדינה יהודית וציונית.³⁵ ליברמן נולד בשנת 1958 במולדובה. בשנת 1978, והוא בן 20, החליטה משפחתו להגר לישראל. ליברמן למד במכינה באוניברסיטת בן גוריון בבאר שבע. בתום המכינה עבר לאוניברסיטה העברית בירושלים, ובה סיים תואר ראשון ביחסים בינלאומיים ובלימודים סלאביים. בשנת 1988 עברה משפחת ליברמן מירושלים להתנחלות נוקדים שעל יד בית לחם. מעדויות בעיתונות הישראלית עולה כי במשך תקופה קצרה היה ליברמן חבר בתנועת הימין הקיצוני כך, שלימים הוצאה מחוץ לחוק.³⁶ בסוף שנות השמונים התמנה ליברמן למנכ"ל הליכוד. עם ניצחונו של בנימין נתניהו והליכוד בבחירות 1996 מונה ליברמן למנכ"ל משרד ראש הממשלה. בשנת 1999 הקים את מפלגת ישראל ביתנו וזכה בארבעה מנדטים. אחרי הבחירות המיוחדות לראשות הממשלה בשנת 2001 וניצחונו של אריאל שרון מונה ליברמן לשר התשתיות. בבחירות 2003 זכתה מפלגת ישראל ביתנו יחד עם האיחוד הלאומי ב-11 מנדטים. אחרי הבחירות התמנה ליברמן לשר התחבורה. לפני כשנתיים הציע ליברמן את תוכניתו לפתרון הסכסוך הישראלי-ערבי ולהבטחת מדינה בעלת רוב יהודי לנצח, כהגדרתו. בספרו "האמת שלי" שראה אור לאחרונה דן ליברמן בהרחבה בתוכניתו,

³² יואב שטרן: "בית המשפט העליון קבע: בלי"ד ורע"ם-תע"ל ישתתפו בבחירות". הארץ, 22.1.2009.

³³ ש.ם.

³⁴ אתר מפלגת ישראל ביתנו.

³⁵ ש.ם.

³⁶ אהוד חמו ורוני ליבוביץ: "אנשי הימין הקיצוני: ליברמן היה חבר בתנועת כך של כהנא". חדשות נענע10, 3.2.2009.

המבוססת על רעיון של חילופי שטחים ואוכלוסייה בין שטחים ערביים במשולש ובין הרשות הפלסטינית. כן הוא מציע להחיל חוק אזרחות חדש, שיחייב כל אזרח ישראלי להצהיר נאמנות למדינת ישראל ולשרת שירות צבאי או לאומי אלטרנטיבי.³⁷

במאמר שפרסם באתר הבית של המפלגה מסביר ליברמן מה כוונתו בסיסמה "בלי נאמנות אין אזרחות".³⁸ הוא צופה כי "בכנסת הבאה תפעל ישראל ביתנו לחקיקת חוק האזרחות, אשר ישיב לנו את הכבוד הלאומי ויכניס תוכן למילה נאמנות. החוק יחייב כל אזרח לחתום על הצהרת נאמנות למדינה היהודית, לעקרונותיה ולחוקיה. מי שיסרב לעשות כן – יאבד את זכותו לבחור ולהיבחר. בנוסף תפעל ישראל ביתנו להגדרת קשר הדוק יותר בין השירות הצבאי או השירות הלאומי לבין הזכויות, הניתנות מביטוח לאומי. כל זאת ברוח העיקרון הברור שמי שנאמן יותר מקבל יותר." ליברמן ממשיך ואומר: "הגענו למצב בו אין לנו עוד ברירה: סלחנות היא התאבדות. מי שיימנע מלומר דברים חדים וחלקים עכשיו, יעמוד מול סכנות כבדות יותר אחר כך. יש לנו מספיק סכנות מבחוץ, אסור שנמשיך לגמגם ולהתקפל מול הסכנות מבית. נאמנות היא נדבך מרכזי בעוצמה שלנו, ורק איתה נוכל להתמודד עם הסכנות המתרגשות עלינו, ולנצח."³⁹

בנוסף לתביעת הנאמנות מהאוכלוסייה הפלסטינית מיקד ליברמן את עיקר מתקפתו כלפי המפלגות הערביות במפלגת בל"ד. באתר ישראל ביתנו נכתב כי "במעשיהם, בהצהרותיהם ובמטרותיהם של חברי בל"ד ומנהיגי הרעיוניים, הם שוללים את קיומה של מדינת ישראל הן כמדינה יהודית והן כמדינה דמוקרטית, ואף מביעים דברי אהדה, שבח ועידוד לפעולות איבה המבוצעות נגד ישראל ונגד ישראלים".⁴⁰ אחרי פסילת בל"ד בוועדת הבחירות הצהיר ליברמן שזו רק תחילת הדרך: "אחרי שהוחלט שארגון הטרור בל"ד לא יוכל להשתתף בבחירות, הסתיים השלב הראשון. השלב הבא הוא להוציא את בל"ד מחוץ לחוק, מאחר ומדובר בארגון טרור שמטרתו היא פגיעה במדינת ישראל."⁴¹ לקראת הדיון בעתירות שהגישו המפלגות הערביות לבית המשפט העליון אמר ליברמן כי "מטרותיהן של חמאס ובל"ד זהות – חיסולה של ישראל. יש רק הבדל אחד – חמאס נמצא בעזה, מחוץ לישראל, בעוד שבל"ד נמצאת בתוך ישראל, וחמור מכך – בין כותלי הגוף המחוקק שלה."⁴² טיעונים אלה נאמרו אף על פי ש בית המשפט העליון אישר הן בעבר והן בעתירה הנוכחית את השתתפותה של בל"ד בבחירות, ודחה את הטענות שהיא תומכת במאבק מזוין נגד ישראל.

ימים אחדים לפני הבחירות השתתף ליברמן בכנס הרצליה ואמר: "האיום מבפנים קשה יותר מהאיום מבחוץ. לא ביקשנו לפסול את תנועת בל"ד מפני שאנחנו נגד השמאל או נגד ערבים. ביקשנו לפסול את בל"ד כי זו תנועת טרור."⁴³ באותו נאום טען גם שדרישות ישראל ביתנו מקובלות בכל

³⁷ קורות החיים של ליברמן באתר מפלגת ישראל ביתנו

³⁸ בלי נאמנות – אין אזרחות!", מאמר מאת אביגדור ליברמן.
³⁹ שם.

⁴⁰ www.beytenu.org.il

⁴¹ ליברמן: "השלב הבא – להוציא את בל"ד מחוץ לחוק", 12.1.2009. אתר מפלגת ישראל ביתנו.

⁴² ליברמן: "מטרותיהן של חמאס ובל"ד זהות", 11.1.2009. אתר מפלגת ישראל ביתנו.

⁴³ אביגדור ליברמן בכנס הרצליה: "די למוסר הכפול!"

העולם המערבי: "ב-2003 הוציאה ספרד את המפלגה הבסקית אל מחוץ לחוק. לפני שבוע בדיוק המליצה משטרת ספרד להוציא עוד שתי מפלגות אל מחוץ לחוק. אנחנו מבקשים לאמץ את חוק המפלגות הנהוג בספרד כלשונו. אלה הנורמות המקובלות בארצות הברית ובאיחוד האירופי. הגיע הזמן שמדינת ישראל תפסיק להתפתל ותאמץ את הנהוג של העולם המערבי."⁴⁴

ליברמן אף רואה במאבק של ישראל ביתנו נגד בל"ד חלק בלתי נפרד מהמאבק של מדינת ישראל בציר הרשע הקורא לחיסולה,⁴⁵ ומבטיח לטפל בחברי הכנסת הערבים "כפי שישראל טיפלה במנהיגי חמאס." כידוע, באינתיפאדה השנייה חיסלה ישראל חלק ניכר מן המנהיגים הפוליטיים של תנועת חמאס.⁴⁶

ואולם ליברמן לא הסתפק ברדיפת המפלגות הערביות והאוכלוסייה הפלסטינית. הוא תקף גם את מסמכי החזון של ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות, שבו – ובמיוחד בתביעה לזכויות קולקטיביות המוכרות בחוק הבינלאומי – הוא רואה אותה להקצנה גוברת של האוכלוסייה הפלסטינית.

בפתיחת קמפיין הבחירות שנערך ברמת הגולן טען ליברמן כי "הסכנה מבית היא תמיד הרסנית יותר. הניסיון של ההנהגה הישראלית לעצום עיניים מול ההקצנה במגזר הערבי היא איווולט וניסיון לטמון את הראש בחול למרות המחיר הגבוה שאנו משלמים יום יום. [...] ההתגרות הזאת, ההולכת וגוברת, של אותם קיצונים מעמידה בסכנה את מרקם היחסים העדין בינינו לבין האוכלוסייה הערבית כולה. אסור להתעלם מהבעיה הזאת. המדינה חייבת למצות את הדין עם הקיצונים ולחזק את אלה הרוצים בדו-קיום. לכולם חייב להיות ברור שעדיף להיות חבר שלנו מאשר אויב. זה לא עניין לבג"ץ או לקהילה הבינלאומית. אנחנו לא נעצום עיניים! אנחנו נבטיח רוב יהודי מוצק במדינת ישראל!"

"אנו נבטיח גם שלהיות אזרח נאמן ולויאלי למדינה זה דבר משתלם. וכל אזרח שחי כאן חייב לכבד את מגילת העצמאות ואת אופיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית וציונית. המדינה חייבת לחזק את התחושה של האמונה בצדקת דרכנו ולחזק את המורשת והערכים היהודיים על חשבון התפיסה הפוסט-ציונית. יש להעמיק את לימודי היהדות והציונות ולא את לימודי הנכבה והמחמוד דרווישים למיניהם. מי שרוצה את כל הזכויות שישא גם בכל החובות. בלי שירות לאומי אין ביטוח לאומי! היחידים שיוכלו להתקבל למקצועות המבוקשים במוסדות להשכלה גבוהה – דוגמת רפואה ומשפטים – במסגרת האפליה המתקנת (פסיכומטרי נמוך יותר) יהיו חיילים קרביים בלבד. מי שנותן יותר – חייב לקבל יותר. כך מאותתת המדינה מהו סדר העדיפויות הרצוי מבחינתה. מה הערכים אותם היא רוצה לעודד."⁴⁷

ליברמן מבטיח גם לשנות את שבועת האמונים של חברי הכנסת באמצעות חקיקת חוק בכנסת. במכתב ששלח לראשי הסיעות הגדולות בכנסת הוא כותב: "לאור ההקצנה ההולכת וגוברת של חברי הכנסת הערבים, החליטה מפלגת ישראל ביתנו לגבש יוזמה לשינוי שבועת האמונים של חברי הכנסת.

⁴⁴ ש.ם.

⁴⁵ אביגדור ליברמן, הרצאה במכינה הקדם-צבאית בהתנחלות עלי: "המאבק של ישראל ביתנו בבל"ד הוא חלק בלתי נפרד מהמאבק של ישראל בציר הרשע." אתר מפלגת ישראל ביתנו.

⁴⁶ אביגדור ליברמן: לטפל בח"כים הערבים כמו בחמאס. אתר פוליטיקו, 7.1.2009.

⁴⁷ נאום פתיחת הקמפיין של אביגדור ליברמן בכנס רמת הגולן.

הצעתנו מבקשת לחייב כל חבר כנסת לקבל על עצמו הן את ערכיה של מדינת ישראל כפי שנקבעו במגילת העצמאות והן את סמליה, דגלה והמנונה.⁴⁸

תוצאות הבחירות לכנסת ה-18 חיזקו את מעמדו הפוליטי של ליברמן. מפלגתו זכתה ב-15 מנדטים (שלושה מנדטים יותר ממפלגת העבודה), והוא הפך לאישיות רבת השפעה במערכת הפוליטית הישראלית. מה שמוגדר כגוש הימין זכה ב-65 מנדטים. מפלגת קדימה זכתה ב-28 מנדטים. בכל הקשור לאזרחים הפלסטינים בישראל, מצעה של מפלגת קדימה אינו שונה מהותית ממצע מפלגות הימין, והיא אף הביעה הסכמה לדרישותיו של ליברמן בסוגיית "בלי נאמנות אין אזרחות" במשא ומתן הקואלציוני. מספר המנדטים של המפלגות המבקשות לכפות על האזרחים הפלסטינים אזרחות נחותה ומותנית הגיע אפוא ל-93 (הימין וקדימה). מציאות זו מעידה על הקונצנזוס הפוליטי החדש, הרואה באוכלוסייה הפלסטינית איום על המדינה. השלכותיו על האוכלוסייה הפלסטינית יבואו ללא ספק לידי ביטוי בדוחות המעקב הפוליטי הבאים. ■■■

* אמטאנס שחאדה הוא חוקר במרכז מדה אלכרמל

⁴⁸ אביגדור ליברמן יוזם שינוי בשבועת חברי הכנסת, מכתב מתאריך 22.1.2009. אתר מפלגת ישראל ביתנו.

פרשנות

שני מאמרי הפרשנות בגיליון זה מתייחסים לנושאים חשובים שהעסיקו את הפלסטינים בישראל ערב הבחירות האחרונות לכנסת ולאחריהן, עת הסתברה התחזקות הימין הקיצוני, שהדגיש במהלך הבחירות את הטענה שהערבים הם אויבי המדינה והיהודים בכלל. פרופ' נדים רוחאנא מציג שתי שאלות מרכזיות הקשורות בשיעור ההצבעה הנמוך בקרב האזרחים הערבים מחד, ומנסה להסביר את השתתפותם של האזרחים הערבים בבחירות למרות החסמים בפני הישגים קולקטיביים באמצעות הכנסת, מאידך.

במאמר השני מנסים החוקרים אמטנאס שחאדה ומוהנד מוסטפא לעמוד על השלכותיהן של תוצאות הבחירות והנסיגות לכפות על האזרחים הערבים להכיר באופיה היהודי האתני של המדינה ללא כל הסתייגות.

התמעטות ההצבעה הערבית בבחירות לכנסת ישראל: מדוע הם

ממשיכים להצביע?

נדים נ' רוחאנא*

הספקות באשר לערכה ולתועלתה של השתתפות ערבית בבחירות לכנסת ישראל מתרבים והולכים בהתמדה. ספקות אלה נסובים בעיקר על אי-יכולתם של חברי כנסת ערבים להביא לידי שינוי המדיניות הישראלית באמצעות השתתפות מעין זו, אך קשורים גם לסוגיות אחרות כגון החשש מכך שהשתתפות הפרלמנטרית עלולה להיתפש כהכשרתה של השיטה הפוליטית הישראלית מבלי לקבל תמורה פוליטית כלשהי. ספקות אלה הגיעו לשיאם במערכת הבחירות האחרונה והפכו לנושא שגור ורווח הן בקרב האליטות והן בקרב הציבור בכללו. הם השתקפו בשיעור הנמוך יותר מאי-פעם של השתתפות האזרחים הערבים בבחירות (53%).

שיעור ההצבעה של אזרחים פלסטינים יורד בהתמדה מאז הונהגו הבחירות לכנסת. בשנים 1951-1969, עמד שיעור ההצבעה על 80-90 אחוזים. בשנים 1973-1999, היה אחוז המצביעים 70-77 (להוציא את בחירות 1981 שבהן הוא ירד אל מתחת לקו 70 האחוז). בשלוש מערכות הבחירות האחרונות צנחו השיעורים באופן דרסטי – ל-60% ב-2003, ל-56% ב-2006 ול-53% ב-2009. עם זאת, יותר ממחצית בעלי זכות הבחירה הערבים העדיפו לממש את זכותם זו.

תמונה זו מעלה שתי שאלות מעניינות. הראשונה היא כיצד מסבירים את הירידה המתמדת בשיעורי ההצבעה לאור הופעתם של מנהיגים ערבים חדשים, אשר לגביהם אפשר לטעון, מנקודת מבט

היסטורית, כי הם המוכשרים והמסורים ביותר לציבורי בוחריהם ומיטיבים יותר מאי-פעם לייצגם. הדבר נכון במיוחד לאור הופעתן של שתי מפלגות ערביות חדשות אשר מיוצגות עכשיו בכנסת בנוסף לרק"ח, המפלגה הערבית-יהודית. היסטורית, רק"ח מגינה על מטרות המיעוט הערבי ומייצגת את אינטרסיו בכנסת ומחוץ לה, אבל היא פועלת במסגרת שהתפתחה מנקודת מבט ישראלית שמאלית לא-ציונית בתוך מדינה יהודית ומתוך מחויבויות וזיקה רחבות יותר לעולם הקומוניסטי הבינלאומי. שתי המפלגות הערביות צמחו מתוך הקהילה הערבית עצמה והן מייצגות את אינטרסיה מנקודת מבט אנטי-ציונית. אחת מהן, הברית הלאומית הדמוקרטית (בל"ד או **אלתג'מע** בערבית) תופשת עצמה כמפלגה דמוקרטית לאומית הקרובה יותר מבחינה אידיאולוגית לתנועה הלאומית הפלסטינית ובמיוחד לשמאל הפלסטיני, ולא לזה הישראלי. האחרת היא הרשימה הערבית המאוחדת (רע"ס), מפלגה אסלאמית בעלת מגמה אסלאמית מסורתית מושרשת וגישה פרגמטית חזקה, הרואה עצמה חלק מן האומה האסלאמית באזור ובעולם. כמו כן, ישנן התנועות הערביות החוץ-פרלמנטריות, שבהן לא ידון מאמר זה.

אפשר גם להציג את השאלה מן הכיוון ההפוך. כלומר, אם אכן ההשפעה הפוליטית היא כה מוגבלת, מדוע יותר ממחצית המצביעים הערבים הולכים לקלפיות? אנסה להשיב על שתי השאלות הללו. אפתח בתשובה לשאלה הראשונה: מדוע שיעור ההצבעה הערבי הולך ופוחת?

ספקות עמוקים באשר ליעילות ההשתתפות הפרלמנטרית קיננו תמיד בלב הקהילה הפלסטינית, אבל בספקות אלה כשלעצמם אין כדי להסביר את הירידה בשיעור ההצבעה. במקורו של דבר, אחרי שישראל הוקמה במולדתם של האזרחים הפלסטינים ואחרי שגירשה את עמם, המחשבה על השפעה פוליטית לא היתה אפילו בטווח הדימיון הפוליטי של אותם פלסטינים שראו עצמם כקבוצה הנתונה לכיבוש של כוח זר. על כן, שיעורי ההצבעה הגבוהים בשני העשורים לקיומה של ישראל נתפשים לא אחת כביטוי של אסטרטגיות הסתגלות לתכתיבי הממשל הצבאי ולפיקוח ההדוק של מנגנון הביטחון שנאכף על האזרחים הפלסטינים עד 1966. מנגנון זה הבהיר למצביע הערבי כי הצבעה, עדיף למפלגת השלטון, היא אות ל"אזרחות טובה". הציות לצו זה היה, אולי, בגדר אסטרטגיית הישרדות שנקטו האזרחים הערבים בנסיבות של איום קיומי.

שנות ה-70 של המאה שעברה עמדו בסימן עלייה בכוחן של המפלגה הקומוניסטית הישראלית והקואליציה שזו יצרה עם קבוצות מתקדמות אחרות בקהילה הערבית ואפילו עם כמה קבוצות בקהילה היהודית. הקואליציה הזאת המוכרת בכינוי "החזית" – **אלג'בה** בערבית – תפשה עצמה כמפלגה ישראלית לכל עניין ודבר והדגישה את התביעה לשיוויון, בעיקר בענייני היום-יום – מבלי להגדיר אילו השלכות יהיו להחלתו של שיוויון אמיתי על זהותה של המדינה. רק לעתים רחוקות, היא תהתה על מופרכותו של הצימוד בין מדינה יהודית לשיוויון שאותו תבעה המפלגה. החזית, המיוצגת היום על-ידי ארבעה ח"כים, נותרה כוח בולט בקהילה, אך איבדה את טענתה לייצוג בלעדי בשנות ה-80 עם הופעתן של המפלגות הערביות. כמפלגה ערבית-יהודית, דומה היה כי נוח לה עם ההשתתפות הפרלמנטרית, והיא חתרה להציע חלופה שמאלית ישראלית אמיתית למערכת הפוליטית, במיוחד בבחירות האחרונות שבהן כמעט התחסל "השמאל הישראלי" כפי שהוא קרוי.

בצד העלייה בכוחה של המפלגה, יסודות ההשתתפות הפרלמנטרית עברו מתגובה למערכת הפיקוח הישראלית אל העיסוק בסוגיית האזרחות הישראלית בתהליך ארוך שבו הנהגת המפלגה וגם רבים מחבריה מתייחסים במלוא הרצינות לשאלת האזרחות ולתביעות השיוויון.

למרבה הפרדוקס, אפשר לטעון כי הופעתן של מפלגות ערביות, ובמיוחד העלייה הגדולה בכוחה של בל"ד בשנות ה-90, העצימה את חשיבותה של סוגיית האזרחות. מפלגה חדשה זו דרבנה את העליות האינטלקטואליות האקדמאיות המתפתחות ותרה אחר נוסחה שנועדה לגשר בין הזהות הלאומית הפלסטינית הדמוקרטית של מיעוט ערבי לרעיון האזרחות השווה בישראל. השאלה כיצד ליישב את הסתירה בין השניים ניצבה בחזית השיח הפוליטי. תחת מנהיגותו האינטלקטואלית רבת-העוצמה של מייסדה, עזמי בשארה, ניסחה המפלגה מצע שהציב כמטרת המאבק של ערבים ויהודים כאחד את הפיכת ישראל ממדינה אתנית לא-דמוקרטית למדינה לא-אתנית דמוקרטית, או "מדינת כל אזרחיה". לפיכך, נעשתה בל"ד למרכז האינטלקטואלי של ביטוי אי-ההלימה בין הציונות ורעיון המדינה היהודית מחד גיסא לבין אזרחות שווה ודמוקרטיה מאידך גיסא. אולם בודיעין או שלא בודיעין, כתוצאה מן העיסוק המהותי בשאלת האזרחות, חיזקה תחילה בל"ד את תחושת האזרחות בקרב אזרחי ישראל הפלסטינים, למרות תביעתה לכונן אזרחות מסוג שונה.

הכוח הפרלמנטרי השלישי בקהילה הערבית בישראל הוא מפלגה הנתונה לשליטתם של כוחות אסלאמיסטיים מסורתיים והמונחית על-ידי שיקולים פרגמאטיים יותר משהיא עוסקת בענייני אידיאולוגיה. סוגיית האזרחות איננה עניין אידיאולוגי; זהו כלי פרגמאטי שתכליתו להגיע להשגים פרגמאטיים.

בהקשר הפוליטי הזה, נהנתה עדיין ההשתתפות הפרלמנטרית מאהדה, למרות האמונה הרווחת בדבר העדר ההשפעה הפוליטית. אזרחות היתה הביטוי הפורמלי של מערכת היחסים בין האזרח הערבי למדינת ישראל, חרף אי-השיוויון. על כן, באורח פרדוקסלי, התמעטות ההצבעה הערבית בשנות ה-80 וה-90 לא שיקפה תהיות מעמיקות באשר לערכה של האזרחות הישראלית או אפילו באשר להשתתפות הפרלמנטרית. להפך, עם הרפיית הפיקוח והופעתם המאורגנת של קולות שקראו בגלוי להחרמת הבחירות ועם עלייתם של כוחות פוליטיים חדשים בסיוע השינויים החברתיים והכלכליים שהתחוללו בתוך הקהילה פנימה, נעשה העיסוק בשאלת האזרחות, בצד שאלת הזהות הלאומית, לתנו היכר של השיח הפוליטי.

נקודת המפנה מבחינת סוגיית האזרחות – ומכאן, לדעתי, ולכן כך גם אטען, בפופולריות של הבחירות לכנסת – היתה האינתיפדה השנייה שפרצה באוקטובר 2000 והתפתחויות הדרמתיות שבאו בעקבותיה. למעשה, מה שזעזע את אמות הסיפים של האזרחות מבחינתם של האזרחים הערבים לא היו, במקורו של דבר, האינתיפדה עצמה או האופן שבו ניסתה ישראל לדכאה. האירוע שהעמיד בסימן השאלה הנוקב ביותר את האזרחות היה טיפולה של ישראל באזרחים פלסטינים כבאויבי המדינה באוקטובר 2000, כאשר כוחות ישראליים הרגו 13 אזרחים בהפגנות שהתארגנו במחאה על הפעלת הכוח הברוטלי נגד פלסטינים בירושלים ובגדה המערבית. מאז, חלה האצה בהתפתחויות, והעובדה שאזרחות שווה ודמוקרטית אינה עולה בקנה אחד עם המערכת האידיאולוגית של מדינה יהודית ובצדה תחושה חדשה של הפער הקיים בין הציבורים הערבי והיהודי חדרו להכרה הערבית והפכו את שאלת ההשתתפות הפרלמנטרית לשאלה מן המעלה הראשונה. תנו דעתכם, למשל, להתפתחויות

הבאות: השימוש הממושך שעושה ישראל בכוח גס כדי לדכא את האינתיפדה השנייה באמצעות הריגתם, פציעתם, מעצרים והתנקשות בחייהם של עשרות אלפי בני אדם, היינו: באמצעות פשעי מלחמה לשיטתם; מלחמת לבנון השנייה שבמהלכה חזה הציבור הערבי בשידור חי במשך 34 ימים בהרס הכבד שזרעה ישראל בדרום לבנון ובחלקים של ביירות; התרבות החקיקה המבססת את מעמדה החוקתי של ישראל כמדינה יהודית ומציבה סייגים שונים ומשונים להשתתפות הפרלמנטרית הערבית;¹ ההתקפות הפומביות והחוקיות הרצופות על מנהיגים ערבים, התקפות שהגיעו לשיאן בהאשמות אשר הוטחו בחבר הכנסת הערבי הבולט ביותר אולי מאז ומעולם, איש הרוח בעל המוניטין הבינלאומיים עזמי בשארה, וגרמו להתפטרותו מהכנסת וליציאתו לגלות כדי להימנע ממאסר; פרסום שלושה מסמכים של אזרחים ערבים המערערים על מושג המדינה היהודית וקוראים למעשה להפיכת ישראל למדינה דו-לאומית דמוקרטית, פרסום שהחדיר את התנגדותם למדינה יהודית אל לב השיח הפוליטי היהודי; המלחמה בעזה בסוף 2008 ותחילת 2009, ממש לפני הבחירות, שבמהלכה צפתה הקהילה הערבית יחד עם העולם הערבי כולו בפשעי מלחמה ופשעים נגד האנושות מתבצעים בשידור חי ובתמיכה צוהלת של הציבור היהודי (והוא הדין גם בפעולות הישראליות בגדה המערבית, בעזה ובלבנון).

הפער בין האזרחים הערבים לישראל העמיק עד כדי כך שלדידם של רבים שאלת ההשתתפות הפרלמנטרית חצתה מזמן את סף שאלת היעילות הפוליטית ומעמידה בספק את האזרחות עצמה כמייצגת את מערכת היחסים של האזרחים הערבים עם ישראל. לשון אחר, בעקבות האירועים שזה עתה מניתי, היא הפכה בעיני רבים לשאלה "מה המשותף הפוליטי בינינו לבין בית הנבחרים הזה?" ו"איך ומדוע אנחנו יכולים וצריכים להסכים להיות חלק ממנו?" אינדיקציה חזקה להשפעתם של האירועים הללו, ובראש ובראשונה של פשעי המלחמה בעזה, מספקת התמעטות המצביעים למפלגות ציוניות בקרב האזרחים הערבים עד כדי היעלמותם מיישובים ערביים רבים. ההצבעה למפלגות ציוניות בקרב אזרחים ערבים מוגבלת עתה ליישובים דרוזיים ולכמה יישובים בדואיים – כאלה המשרתים בצבא הישראלי. מכאן שההסבר לירידה בשיעור ההצבעה אינו טמון רק בסוגיית היעילות הפוליטית, אלא בהתערערות יסודות האזרחות ובפער הגדל והולך בין המדינה היהודית והציבור היהודי מן הצד האחד לאזרחים הפלסטינים מן הצד האחר בכל הנוגע לסוגיות העקרוניות של אזרחות, זהות המדינה ואלימותה.

וזה מוביל אותנו לשאלה השנייה. אם אכן מה שתואר לעיל משקף את המצב, מדוע ממשיכים עדיין יותר ממחצית הערבים ללכת לקלפיות? שאלה זו עוטה משנה חשיבות לאורן של שלוש העובדות הבאות:

- (1) הכוחות הפוליטיים הערביים השונים – אלה שמשותפים בבחירות לכנסת ואלה שמחרימים אותן – תמימי דעים כי השפעתם של חברי הכנסת הערבים על סוגיות פוליטיות חשובות בישראל שואפת לאפס. השקפה זו אינה שנויה במחלוקת אפילו בקרב אנשי אקדמיה ומנתחי

¹ ראו דוחות המעקב הפוליטי של מדה אלכרמל המתעדים חקיקה כזאת לפרטיה מאז 2003 (כל הדוחות ראו אור בהוצאת מדה אלכרמל).

- מדיניות יהודים. חברי הכנסת הערבים אפילו אינם חלק מאופוזיציה "לגיטימית". הם זרים במוסד המגלם את האידיאולוגיה הציונית ואת נגזרותיה המדיניות, אידיאולוגיה שחברי כנסת אלה ורוב-רובו של ציבור בוחרים רואים בה צורה של גזענות.² כשמדובר בקואליציות ממשלתיות, נחשבות המפלגות הערביות לשותפות בלתי-לגיטימיות ומעולם לא ביקשו מהן להצטרף לקואליציה, לא שקלו את הצטרפותן או הציעו להן מקום בממשלה. בכל דברי ימיהן של 31 ממשלות ישראל, היו רק שני שרים ערבים, שניהם חברי כנסת מטעם מפלגות ציוניות!
- (2) העדר ההשפעה של מפלגות ערביות אינו מוגבל לסוגיות פוליטיות מן המעלה הראשונה בישראל, כגון סוגיות של מלחמה ושלום, מדיניות חוץ ומדיניות סחר וכלכלה. הוא ניכר גם בכל הנוגע למדיניות כלפי המיעוט הערבי עצמו. מעטים מאוד בישראל חולקים על העובדה שישראל מפלה לרעה בגלוי את האזרחים הערבים בדרכים הבסיסיות ביותר ובטווח רחב של תחומים: בחינוך, בבריאות, בפיתוח הכלכלי, בחלוקת האדמות, בתכנון העירוני ועוד. לדוגמה, הערבים אפילו אינם מוכרים כמיעוט לאומי, המדינה הפקיעה את מרבית אדמותיהם ומסרה אותן לשימושם הבלעדי של אזרחים יהודים, רבים מיישוביהם אינם מוכרים על-ידי המדינה (ועל כן אינם נהנים משירותי בריאות וחינוך או מתמיכה בתשתיות), כ-20% מן הערבים הם פליטים בארצם-שלהם ואינם יכולים לחזור לעריהם ולבתיהם שהוחרמו, שיעורי העוני בקרב הערבים גבוהים יותר וכו'. לחברי הכנסת הערבים נודעת השפעה מאוד מוגבלת על המדיניות אשר מולידה ומפרנסת את המציאות הזאת.
- (3) הציבור הערבי אינו מפגין כמדומה עניין מיוחד בתוצאות הבחירות הכלליות בכל הנוגע למפלגות הציוניות. אין זאת אומרת שהקהילה הערבית אינה מוטרדת מהתחזקותן של מפלגות הימין היהודי הקיצוני, אלא שהשאלה האם קדימה, הליכוד או מפלגת העבודה ינצחו לא עמדה על סדר היום של מערכת הבחירות האחרונה או של הדיונים שהתקיימו אחרי הבחירות. מכאן שהקול הערבי והעניין הערבי בהצבעה אינם קשורים לשאלה אילו מפלגות מרכיבות ממשלה בישראל. אזרחים ערבים רבים מזהים הבדלים מסוימים בין המפלגות הציוניות, אבל ההבדלים הללו אינם ברורים דיים כדי לעורר עניין ציבורי. לדוגמה, הן הליכוד והן קדימה קיבלו את דרישתו של אביגדור ליברמן להתנות את האזרחות הערבית בשבועת אמונים למדינה היהודית.
- דומה כי למרות חוסר יעילותה הפוליטית, ממלאת ההשתתפות הפרלמנטרית כמה פונקציות שאינן קשורות להשפעה על המדיניות הישראלית, וכל עוד לא יתמלאו פונקציות אלה באמצעים אחרים, ימשיך חלק גדול מן המצביעים הערבים לתמוך בבחירות לכנסת.³

² ראו Rouhana N.N., ed., (2007), *Attitudes of Palestinians in Israel on Key Political and Social Issues: Survey Research Results*. Haifa: Mada al-Carmel

³ ראו רוחאנא נ"נ, סאלח נ', סולטאני נ' (2004), *הצבעה ללא קול: המיעוט הפלסטיני בבחירות הפרלמנטריות בישראל 2003*. חיפה: מדה אלכרמל (ערבית ועברית). רבים מהטעונונים בחלק זה של המאמר נלקחו מספר זה.

הייצוג בבית הנבחרים מחזק כמדומה תחושה של סטטוס קולקטיבי אצל רבים בקרב הציבור הערבי. לכך נודעת חשיבות עבור קבוצה אשר המדינה אינה מכירה בעצם זהותה כקבוצה לאומית. מכאן שהייצוג מחזק אצל רבים, ללא קשר ליעילותו הפוליטית, את אותה זהות קיבוצית.

השתתפות פרלמנטרית היא הזירה העיקרית שבה מגמות פוליטיות מוגדרות ומחודדות. ההשתתפות הפרלמנטרית מבטיחה לארגון המודרני של מפלגה פוליטית תמיכה כספית בכמה מבטאוניה ומוסדותיה. ארגון זה הוא שמפתח ומפיץ רעיונות ומצעים פוליטיים ועובד על חיזוקן של מחויבויות שונות כגון זהות לאומית, צדק חברתי, זהות דתית וכו', לפי הצורך. באמצעות מוסדות המפלגה ובטאוניה מחודדים ההבדלים בזהויות הפוליטיות בהשוואה לקבוצות אחרות. על כן, מתברר כי בעוד שמפלגה אחת – **אלג'בהה** – נוטה לעבר מילוי החלל הקיים בשמאל הישראלי, מפלגה אחרת – **אלתג'מע** – נוטה להגדיר את עצמה כחלק מן השמאל הפלסטיני והשמאל בעולם הערבי בכללו. להבדלים הללו נודעות השלכות מרחיקות לכת על הגדרת עתידם של הפלסטינים בישראל והתפקיד שהם עשויים למלא בעיצוב עתידו של הסכסוך בין ישראל לפלסטינים.

מוסדות וארגונים מפלגתיים – סניפים באזורים שונים, עיתונים, ישיבות על ענייני חינוך וכיו"ב – הם כולם כלי העצמה חברתית ופוליטית העוטים משנה חשיבות בהעדר ממשל עצמי ולמעשה בהעדר מדינה, שכן מדינת ישראל מחשיבה עצמה למדינתו של העם היהודי ולא דווקא למדינת אזרחיה. הבסיסים הארגוניים של כל המפלגות משתתפים בפעילויות חברתיות ופוליטיות שונות התורמות להעצמה עצמית באמצעות ארגון עבודה חוץ-פרלמנטרית ופעילויות תרבות למשל.

בהעדר חלופה אחרת, הייצוג הפרלמנטרי הוא חשוב מאחר שהוא מעניק קול לחווייה הפוליטית ולתביעותיה הקיבוציות של הקהילה. מבחינתה של קהילה הנתונה תחת פיקוח, שחוה תחושת אי-צדק עמוקה ושגישתה למוקדי כוח, לחוגי קובעי המדיניות ולכלי התקשורת מוגבלת, נודעת חשיבות מיוחדת להענקת קול לחווייה הקיבוצית ללא קשר ליעילותה הפוליטית. בית הנבחרים הופך לבימה בעיקר להשמעת אותו קול ולא דווקא לבימה של חקיקה והשפעה על עיצוב המדיניות. כמו כן, אפשר חבר כנסת יכול לנצל את מעמדו כדי להגיע לחוגים בינלאומיים מאותו טעם עצמו: הענקת קול למיעוט מדוכא.

חברי כנסת ערבים רבים טוענים כי נוכחותם בכנסת מסייעת לפתרון של כמה בעיות יומיומיות של האזרחים הערבים ולהבאת סוגיות יומיומיות לידיעת מוסדות ממשלתיים. זה אינו דבר של מה בכך בהתחשב בניכור הקיים בין המוסדות הממלכתיים לאזרח הערבי ובתחושת הטינה הקיימת לפחות לגבי כמה תחומים כגון סוגיות קרקעיות והתערבות משטרתית.

כל אלה הן פונקציות חשובות שיהיה קשה, אך לא בלתי-אפשרי, למצוא מחליפים שימלאו אותן. אם ימצאו התחליפים בצורות אחרות של פעילות מאורגנת, ניתן לצפות כי לאור גישתה הנוכחית של ישראל לפלסטינים בכלל ולאזרחים הפלסטינים בישראל בפרט – כאל זרים, אויבים או, במקרה הטוב, אזרחים נסבלים – ימשיך שיעור ההשתתפות הפרלמנטרית לרדת. ■ ■ ■

* נדים נ' רוחאנא הוא מנכ"ל מדה אלכרמל, פרופסור בבית ספר פלטר למשפט ולדיפלומטיה באוניברסיטת טאפטס

הפלסטינים בישראל לאור תוצאות הבחירות

*אמיטאנס שחאדה ומוהנד מוסטפא**

תוצאות הבחירות לכנסת ה-18, שהתקיימו ב-10.2.2009, מעניינות מכמה בחינות: הצלחתה של מפלגת קדימה לשמור על כוחה (28 מנדטים בבחירות האחרונות לעומת 29 בבחירות הקודמות); התעצמות כוחה של מפלגת הימין הקיצוני ישראל ביתנו בהנהגתו של אביגדור ליברמן, שעלתה מ-11 מנדטים ל-15 בכנסת הנוכחית; ההישג של מפלגת הליכוד והפיכתה למפלגה גדולה, המרכיבה את הממשלה (עלייה מ-13 מנדטים ל-27); היחלשותה של מפלגת העבודה (12 מנדטים בלבד בבחירות האלה); התחזקות גוש הימין (65 מנדטים), לעומת התמוטטות המבצר האחרון של השמאל הישראלי – מפלגת מרצ, שהידרדרה מ-5 מנדטים ל-3 בלבד.

במאמר קצר זה נתמקד בהשלכותיהן המדאיגות של תוצאות הבחירות מבחינת הפלסטינים בישראל. כמה ממגמות אלה ניכרו כבר במהלך המלחמה נגד עזה, ולאחר מכן במהלך מסע הבחירות, והגיעו לשיאן אחרי הבחירות, כאשר הליכוד וקדימה הסכימו לתביעותיו של ליברמן. במהלך המלחמה על עזה ברור היה שישראל – והחברה היהודית – מתייחסת לכל הפלסטינים, הן בגבולות 1967 והן בגבולות 1948, כאל סכנה למדינת ישראל. היחס השונה ל"סכנה" זו נגזר ממעמד החוקי של הפלסטינים. המיעוט הפלסטיני בישראל היה לנושא מרכזי בתעמולת הבחירות של כמה מפלגות ציוניות, ובמיוחד של מפלגת ישראל ביתנו בהנהגתו של ליברמן. קולות רבים קראו לרסן את היסוד הלאומי בזהותם של הפלסטינים ולכפות עליהם כללי התנהגות פוליטית "מקובלים" באמצעות החוק. אקלים פוליטי זה, יחד עם תוצאות הבחירות, מעיד כי אנו ניצבים בפני שלב חדש ביחסיה של ישראל עם המיעוט הפלסטיני. התפנית הראשונה חלה באוקטובר 2000, והתפנית השנייה חלה במערכת הבחירות של שנת 2009.

השלב הראשון, שהחל עם אירועי אוקטובר, התאפיין ביחסה של ישראל אל המיעוט הפלסטיני כאל איום על אופיה היהודי של המדינה. יחס זה התעצם עוד לאחר פרסום מסמכי החזון של הפלסטינים, אשר ביקשו לנסח מחדש את יחסם למדינה ולהגדיר את עצמם כבני מיעוט-מולדת הזכאי לזכויות קולקטיביות ודורש משטר דו-לאומי. כך התחוויר למנהיגים בישראל כי הניסיון לדכא את הזהות הלאומית הפלסטינית לא צלח, וכי תודעתם של הפלסטינים לא עוצבה באופן המקובל על החברה הישראלית. משמעות הדבר היא כישלונם של מוסדות המדינה, של מדיניות המקל והגזר ושל הניסיון לכפות "ישראליות" על הפלסטינים. תקופה זו, שנמשכה עד 2008, התאפיינה בחקיקה מוגברת שכרסמה במעמד המשפטי והפוליטי של הפלסטינים בישראל, ואיימה על אזרחותם.

לאחר הבחירות, התברר כי בין רוב המפלגות הציוניות שורר קונצנזוס המאמץ את השיח של ליברמן – כלומר את התביעה לקשור בין שבועת נאמנות למדינה ובין האזרחות, ואת רעיון חילופי השטחים בין ישראל לרשות הפלסטינית. לפיכך אפשר לשער שהממשלה הבאה לא תסתפק בשמירה על המצב הקיים, ותעבור לאיזונים ישירים ולהתמקחות על סוג האזרחות המוענקת למיעוט. הפלסטינים יתבקשו להכריע בין קבלת תנאים של ישראל ובין המשך ההחזקה באזרחות. יש לשער שתביעות אלה יהיו חלק מקווי היסוד של הממשלה החדשה. אפשר לסכם אותן כך:

- לקבל אזרחות לפי התנאים הישראליים החדשים, לוותר על הזהות הלאומית והתביעה לזכויות קולקטיביות של מיעוט לאומי ולהסתפק בזכויות אינדיבידואליות חלקיות ופגומות.
- הצהרה על הלגיטימציה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי.
- הסכמה כי מימוש הזכויות הלאומיות של המיעוט הפלסטיני בישראל יהיה במסגרת פתרון של שתי מדינות והקמת מדינה פלסטינית.
- עיגון מעמדם הנחות של הפלסטינים בישראל כפרטים בכל תחומי החוק.
- אי-כניעה לתנאים של ישראל יגרור איום בפתרון המבוסס על חילופי שטחים ואוכלוסייה עם הרשות הפלסטינית ושימוש בחוק האזרחות.

סממנים מדאיגים

מפלגת ישראל ביתנו הצליחה לגייס את השנאה והגזענות הטמונות בחברה הישראלית, להפנות כנגד המיעוט הפלסטיני ולהופכן למצע פוליטי. זוהי תופעה חדשה שלא נראתה כאן מאז פסילת מפלגתו של הרב כהנא והאיסור על השתתפותה בבחירות בשנת 1988, בטענה שהיא מאיימת על האופי הדמוקרטי של מדינת ישראל. ליברמן, שהיה חבר במפלגתו של כהנא (ראו דוח המעקב הפוליטי בגיליון זה), מבקש להשתמש בכלים של הדמוקרטיה האתנית הישראלית כדי לחוקק חוקים שיכפו על הפלסטינים לוותר על זהותם תמורת השמירה על האזרחות הישראלית, כלומר תמורת זכותם להישאר על אדמתם. לשם כך מציע ליברמן לחוקק חוק אזרחות הכורך את האזרחות עם שבועת נאמנות למדינה כמדינה יהודית וציונית.

מלבד הרעיון "בלי נאמנות אין אזרחות", המצע של מפלגת ישראל ביתנו מתבסס על הרעיון שההפרדה בין שני העמים היא הפתרון האידיאלי לסכסוך (ויש בכך מעין הסכמה לפתרון שתי המדינות לשני העמים). לשיטתה, הפרדה כזו צריכה באמצעות חילופי שטחים ואוכלוסייה. הרעיון הראשון נולד בעקבות כישלונה של ממשלת שרון לכרוך את זכויות האזרח של הפלסטינים בשירות לאומי. כעת מנסה ליברמן לכפות זאת באמצעים חוקיים ולא כבחירה חופשית. סיסמתו של ליברמן אינה שונה באופן מהותי מרעיון השירות הלאומי שמציע הזרם המרכזי בישראל: היא משקפת את מהותו של השירות הלאומי, שאינו יכול להתקיים ללא נאמנות. אלא שאם השירות האזרחי הוצג עד

כה כמעשה וולונטרי שבצדו פיתויים והקלות למשתתפים, הפרויקט של ליברמן מתבסס על איום ישיר ללא פיתויים.

בהקשר זה, הדבר החשוב בתוצאות הבחירות הוא תוצאות המשא ומתן הקואליציוני. עכשיו כבר ברור שההצעות של ליברמן זוכות לתמיכת המפלגות היהודיות הגדולות (קדימה והליכוד), אשר הסכימו להצעותיו ללא תנאי. במכתב התשובה הרשמי מטעם קדימה נאמר:

"העיקרון המנחה את קדימה הוא כי אזרחי ישראל הם אזרחים שווי זכויות כפרטים. עם זאת, בישראל, כבית לאומי לעם היהודי, לא יינתן ביטוי לאומי למיעוטים לאומיים:

1. האזרחות הישראלית הינה זכות שחובות בצידה. קדימה תומכת בעיקרון האומר שחובת כל אזרח ישראלי לשרת את המדינה, ועל הממשלה לעודד ולתגמל את הממלאים חובה זאת.
2. קדימה תפעל להרחבת פעולות 'מינהלת השירות הלאומי-אזרחי' על פי העיקרון, שכל צעיר אזרח ישראלי חייב לתרום למדינה ולחברה, שבהן הוא חי, באמצעות שירות צבאי, לאומי או אזרחי מוכר על ידי המדינה."

בראיון ל-Ynet בעקבות המכתב אמר השר חיים רמון כי "כמעט 90 אחוז מהעמדות של ישראל ביתנו במסמך תואמות לשלנו. גם בנושא הנאמנות, בכל מה שקשור לשירות לאומי – יש הסכמה."⁴ הליכוד השיב לתביעותיה של ישראל ביתנו במכתב שבו נאמר: "עמדת הליכוד היא שעל כל אזרחי המדינה, קל וחומר על נבחריה, מוטלת חובת נאמנות למדינת ישראל. בהתאם לכך תמך הליכוד ואף הוביל מספר שינויי חקיקה בהקשר זה... מאז ומתמיד דגלנו בתפיסה לפיה יש לתגמל יוצאי צבא ושירות לאומי."⁵

טועה מי שחושב שעמדותיהן של המפלגות היהודיות העיקריות כלפי האזרחים הפלסטינים בישראל שונות באופן מהותי מעמדתה של ישראל ביתנו ומנהיגה. בהקשר זה יש לבחון את עמדת המפלגות הציוניות בנושא חוק האזרחות ובנושא "המדינה היהודית הדמוקרטית" ופתרון שתי המדינות. בשני המקרים הן מבטלות את זכויות המיעוט הפלסטיני כמיעוט לאומי.

בבחירות האחרונות בלטו כאמור שלוש עמדות הפוגעות בפלסטינים בישראל: הדרישה לחוק חוק אזרחות הכורך את האזרחות בשבועת נאמנות; הדגשת המדינה כיהודית ודמוקרטית; והאימוץ של סיסמת שתי המדינות לשני עמים על ידי מפלגת קדימה, שאף הציבה אותה כתנאי במשא ומתן

⁴ אטילה שומפלבי, "קדימה לליברמן: מסכימים איתך ב-90 אחוז", Ynet, 16.2.2009.

⁵ אמנון מרנדה, "הליכוד לליברמן: מסכימים, נדרשת חובת נאמנות", Ynet, 18.2.2009.

הקואליציוני עם הליכוד. כדי להבין את משמעות פתרון שתי המדינות לגבי ישראל יש לעיין במצע הפוליטי של קדימה,⁶ המסביר את המשמעות של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית":

1. מדינה יהודית והבית הלאומי של העם היהודי שבה מממש העם היהודי את שאיפתו להגדרה עצמית ע"פ מורשתו התרבותית וההיסטורית.
מטרה זו חייבת להיות מלווה במדיניות אקטיבית שתבטיח לדורות את דמותה היהודית והדמוקרטית של המדינה... קדימה תפעל לחיזוק הזהות היהודית ואופייה היהודי של המדינה. דמותה של מדינת ישראל כמדינה כוללת הבטחת רוב יהודי מוצק בישראל.

אזרחות

מבחינת פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, בפרק "עקרונות לניהול תהליך השלום" מציעה קדימה כי "האינטרס בקיום ישראל כמדינת לאום יהודית מחייב לקבל את העיקרון שסיום הסכסוך יהיה בקיומן של שתי מדינות לאום על בסיס המציאות הדמוגרפית, שיחיו בשלום וביטחון זו לצד זו." עקרונות היסוד לכל תהליך מדיני הם: "שתי מדינות לאום" – ההסכמה של ישראל להקמת מדינה פלסטינית מותנית באופן מוחלט בכך שמדינה זו היא הפתרון הלאומי המוחלט והשלם לכל הפלסטינים באשר הם, לרבות הפליטים. לפיכך, בשום הסדר לא תותר כניסת פליטים פלסטינים לישראל.

עמדה זו של קדימה אינה שונה בהרבה ממצע מפלגת העבודה, הדוגלת בפתרון של שתי מדינות לשני עמים ורואה בו פתרון לאומי לאזרחי ישראל הפלסטינים. במצע המפלגה נכתב "מפלגת העבודה תפעל לסיכומה המהיר של המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית, שיביא לסיום הסכסוך ולחתימה על הסכם בהתבסס על העקרונות הבאים: שתי מדינות לאום לשני עמים, שתחיינה בשלום זו לצד זו... מדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי, ביתם הלאומי של כל היהודים באשר הם."⁷

עיון במצעים הפוליטיים של המפלגות הציוניות המרכזיות מגלה שהצעתו של ליברמן לחוקק חוק הכורך את האזרחות בנאמנות עם השמירה על ישראל כמדינה יהודית מקובלת עליהן. עיון כזה יכול להסביר במידה רבה את הסכמתן של הליכוד וקדימה לתנאיו של ליברמן במהלך המשא ומתן הקואליציוני. המפלגות הציוניות מסכימות גם בנושא השמירה על אופיה היהודי של המדינה, השמירה על רוב יהודי נצחי בישראל, כריכת האזרחות בשבועת נאמנות למדינה ועיגון הדבר בחוק. גם הסיסמה של שתי מדינות לשני עמים מקובלת על מפלגות קדימה, העבודה וישראל ביתנו, המתנה אותו בחילופי שטחים ואוכלוסייה בין ישראל לרשות הפלסטינית. במצע הליכוד אין כל אזכור לפתרון

⁶ מצע מפלגת קדימה.

⁷ מצע מפלגת העבודה.

כזה.⁸ זו הסיבה שבמהלך המשא ומתן על הרכבת הממשלה ביקשה ציפי לבני מנתניהו לקבל את הפתרון שכבר מקובל על כל הצדדים המעורבים בסכסוך, כולל על ארצות הברית. בביקורה בישראל בתחילת מרץ הצהירה שרת החוץ האמריקאית כי פתרון שתי המדינות הוא הפתרון היחיד שבא בחשבון לסכסוך הישראלי-פלסטיני. ההסלמה בשיח הישראלי נגד המיעוט הפלסטיני, שהגיעה לשיא בתעמולת הבחירות של מפלגת ישראל ביתנו, אינה אפוא אלא הצטברות של ההתפתחויות בשני העשורים האחרונים: הידרדרות היחסים בין הרוב למיעוט בישראל והתפשטות עמדות הימין בכל הקשור לשאלה הפלסטינית ולאופיה של מדינת ישראל. יש אף הטוענים ששינויים אלה מעידים על התפתחות אידיאולוגית של "שמרנים חדשים" בישראל, המוכנים לקבל את ההצעה לוותר על שטחים פלסטינים כבושים שיש בהם ריכוז גבוה של אוכלוסייה, לעומת ההקצנה בדרישה לשמור על האופי האתני היהודי של המדינה וההקצנה במדיניות הכלכלית.⁹ אחרים מנבאים את גסיסת מפלגות השמאל הציוני ופתרונותיהן.¹⁰

בשני העשורים האחרונים התחולל בין המיעוט לרוב דיון נוקב עד כדי עימות בנושא מהות המשטר בישראל. השינויים הפוליטיים והרעיוניים בנוגע לסכסוך בין המיעוט לרוב תפסו מקום חשוב בדיון הפוליטי בחברה היהודית. הרוב היהודי מנסה לטעון שישראל יכולה להיות מדינה יהודית בלי לפגוע בדמוקרטיה שלה (גביזון 1999, 2000; יעקובסון ורובינשטיין, 2003). שני העשורים האחרונים היו תקופה של אובססיה אתנית יהודית, שהתאפיינה בהדגשת הזהות היהודית של המדינה ואופיה האתני ובניסיון לחזקו באמצעות מהלכים פוליטיים וחוקתיים חסרי תקדים. גם תוכנית ההתנתקות שהציעו שרון ולאחר מכן קדימה שווקה כתוכנית שמטרתה לשמור על הרוב היהודי בישראל ועל אופיה היהודי.

הגורמים והמשתנים שהזכרנו כאן מוכיחים כי יחסיה של מדינת ישראל עם המיעוט הפלסטיני עוברים מהכלה מוגבלת באמצעות חסימת מעמדם המשפטי והפוליטי, לאיום ישיר באמצעות חקיקת חוקים הכורכים את האזרחות עם נאמנות, אשר כופה עליהם, כתנאי להישארותם במולדתם, כניעה לכללי המשחק החדשים של ישראל: ויתור על זכויותיהם הלאומיות והקולקטיביות, מתן לגיטימציה למדינה היהודית, וקבלת הטענה הישראלית כי הפתרון הלאומי של הפלסטינים יבוא לידי ביטוי עם הקמת מדינה פלסטינית בשטחי 1967. ■■■

* אמטאנס שחאדה הוא עמית מחקר במרכז מדה אל-כרמל, דוקטוראנט במדעי המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים

* מוהנד מוסטפא הוא חוקר בתחום מדעי המדינה, דוקטוראנט במדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה

⁸ מצע מפלגת הליכוד.

⁹ Ben-Porat, Guy, and Yuval Fany. 2007. "Israeli Neo-Conservatism: Rise and Fall." *Israel Studies Forum* 22 (1): 3-25.

¹⁰ מוסף הארץ מיום 14.11.2008 הוקדש לסוגית "גסיסת השמאל הציוני". במוסף זה השתתפו סופרים, אקדמאים, פוליטיקאים ועיתונאים בולטים כמו חיים גורי, יוסי בילין, שלומית אלוני, עוזי ברעם, אורי אבנרי וזאב שטרנהל.

דעות והשקפות

פרק הדעות וההשקפות בגיליון השני של המגזין "גידל" עוסק בסוגיית השתתפותם של האזרחים הערבים בבחירות לכנסת בישראל, העולה שוב ושוב לקדמת הדיון הפוליטי בכל מערכת בחירות.

המאמרים בפרק זה משקפים את העמדות המרכזיות ביחס להשתתפות בבחירות. אימן עודה, מזכ"ל חד"ש, מציג עמדה המתנגדת להחרמת הבחירות. לטענתו, הכנסת היא זירה עיקרית לפעילות הפוליטית של המיעוט הערבי בישראל, אולם הוא מדגיש כי זירה זו אינה מבטלת את חשיבותה של הפעילות הקולקטיבית בכלים אחרים.

מנגד מציגה עו"ד סלמא ואכים, פעילה פוליטית בתנועת אבנאא אל-בלד, עמדה עקבית הקוראת להחרמת הבחירות לכנסת, בטענה כי ההשתתפות בבחירות מהווה הכרה במוסד הגבוה ביותר של המדינה היהודית – הישות הקולוניאלית שקמה על הנכבה של הפלסטינים. ואכים רואה בבחירות לכנסת הכרה בלגיטימציה של המדינה היהודית, שממשיכה לדכא את הפלסטינים, לא רק את אלה שבתוכה, אלא כל הפלסטינים באשר הם.

נימר סולטאני, דוקטורנט בפקולטה למשפטים באוניברסיטת הרווארד שבארה"ב, עו"ד וחוקר לשעבר במרכז מדה אל-כרמל, מציג עמדה שלישית. סולטאני מתייחס לבחירות לכנסת מהפרספקטיבה של העצמת כוחם של הפלסטינים מול המדינה. במאמרו כותב סולטאני: "על ההחרמה להיות בהקשר של העצמה, משמע עליה לחשוף, מצד אחד, את האבסורד וחוסר התועלת של ההשתתפות בבחירות, ומצד שני יש ליצור, במקביל לה, מסגרות ודפוסים של פעילות פוליטית חוץ-פרלמנטרית להשגת מטרות חיוניות".

השתתפותם של האזרחים הערבים בבחירות לכנסת

אימן עודה*

אף תנועה פוליטית לאומית בארץ, כולל הרדיקליות ביותר, אינה מציעה דרכי מאבק החורגות ממסגרת האזרחות. אין גם מי שמציע אלטרנטיבות כמרי אזרחי, מאבק מזוין וכיו"ב, שיטות הננקטות על-ידי עמים רבים אחרים התופסים את הישות המדינית השולטת בהם כמשטר של כיבוש שיש להיאבק נגדו גם בכלים לא-חוקיים, כמו הטמילים בסרי-לנקה, שהחרימו את הבחירות, הבאסקים בספרד והקתולים בצפון-אירלנד. אלא שבמקרים הללו, החרמת הבחירות לא הביאה להעצמת העמים, אלא החלישה את מאבקם ודירדרה אותו לכדי עימותי דמים. כך לפחות עולה מהלקחים שהפיקו המפלגות העיקריות באותן מדינות, שכולן החליטו לבסוף להשתתף בבחירות לפרלמנט. יש להזכיר בהקשר זה את הצרפתים בחבל קוויבק שבקנדה, שהחליטו להשתתף במערכת הפוליטית ואף רשמו נצחונות רבים בזירה זו. גם המיעוט האלבני במקדוניה העדיף לאחר תקופה לא מבוטלת לנטוש את ההחרמה ולקחת חלק פעיל בבחירות, וגם הוא רשם הישגים לא מעטים עקב כך.

כל התנועות הפוליטיות הערביות, הפרלמנטריות והחוץ-פרלמנטריות, מנהלות את מאבקן במסגרת המוסדות הישראליים. גם התנועות המתנגדות להשתתפות בבחירות לכנסת ממניעים לאומיים או דתיים משתתפות בשתי הרשויות האחרות – המבצעת והשופטת. התנועות הפוליטיות הערביות משתמשות במערכת המשפט הישראלי ככתובת למלחמה באפליה השלטונית, אף שמערכת המשפט היא חלק מ"הקונסנזוס הלאומי" הציוני. כמו כן, כל התנועות הערביות הפוליטיות משתתפות בבחירות לרשויות המקומיות, שהן חלק מהמערכת של משרד הפנים (הרשות המבצעת השלטת). ראשי המועצות המקומיות והנהלתן קשורים בשר הפנים במידה רבה. די להזכיר בהקשר זה כי שר הפנים פירק 17 רשויות מקומיות ערביות בשנתיים האחרונות, מיזג 13 אחרות, ואף מינה לרוב הרשויות חשב מלווה, שסמכויותיו עולות על אלו של ראש הרשות עצמה (יש לזכור שחבר-כנסת חופשי ומשוחרר לאין שיעור מכל ראש רשות מקומית). יש אף הטוענים כי הרשות המקומית אינה אלא כלי לפיקוח על האזרחים הערבים ולשליטה בהם. אמנם דעה זו שרירותית ביותר, אולם היא חושפת אספקט שאין להתעלם ממנו.

אמנם, במקרים נדירים קורה שמתבצעת עבירה מכוונת על החוק הישראלי, למשל במקרים של עידוד צעירים דרוזים להפר את חוק גיוס חובה, או עידוד הפרת חוקי התכנון והבנייה הגזעניים, אלא שכך נוהגות כל המפלגות, הפרלמנטריות והחוץ-פרלמנטריות. יחד עם זאת, מעשים אלה אינם מעידים על הכלל.

כדי למקד את הדיון אטען שכל התנועות הפוליטיות הערביות בחרו לנהל את מאבקן במסגרת האזרחות הישראלית, ואילו התנועות הפוליטיות שמחרימות את הבחירות מצדיקות השתתפות בכל המוסדות הישראליים למעט הכנסת.

הפרלמנטרי משלים את העממי, והאחרון הוא העיקר

מוסכם אפוא כי אף תנועה אינה טוענת שהפעילות הפרלמנטרית היא זירת המאבק היחידה. יתרה מזו, איש אינו טוען שזהו כל המאבק הפוליטי. הכל מסכימים שהמאבק העממי הוא העיקר; השאלה היא, האם הדבר סותר או מונע את ניצול הזירה הפרלמנטרית החשובה והקובעת בעניינים הפוליטיים? האם באמת יש בכך כדי להעניק לגיטימציה לממסד הישראלי, לכסות על ערותו או לתרום לשיווקה של ישראל כמדינה דמוקרטית? כדי לענות על השאלות הללו אני בוחר לתהות: בעיני מי אנחנו מעניקים לגיטימציה כזו ואת מי אנחנו מנסים לשכנע – היהודים, הערבים או העולם? האם אי-השתתפותנו בבחירות בזמן שאנחנו מקבלים עלינו את האזרחות הישראלית, את תעודת הזהות ואת העבודה במוסדות ישראליים כחלק מהאזרחות – יש בה כדי להצהיר בפני הערבים, היהודים ושאר העולם שישראל אינה לגיטימית? האין מדובר בשאלות סבוכות הנובעות מהמציאות המורכבת שנפתה עלינו? האומנם "חברי-הכנסת הערבים" הם עלה תאנה המכסה על ערותה של הדמוקרטיה הישראלית? האין הם הזרקורים החושפים את התרמית של הדמוקרטיה הזו, ובדיוק בשל כך הפכו למושא של הסתה מטעם הממסד?

ועוד: האם המאבק הפרלמנטרי נועד להחליף את זה הציבורי? האם השתתפות המפלגה הקומוניסטית בכנסת ולאחריה שאר המפלגות והתנועות היתה תחליף למאבק הציבורי נגד הממשל הצבאי, תעודות הזהות, גזל האדמות ומס הגולגולת? האם הוא החליף את המחאה העממית במאי 1958, או את זירת ההתנגדות, או את יום האדמה? האם הוא החליף את הקמתן של מסגרות מאחדות כמו ועדי הסטודנטים הערבים, ההתאחדות הארצית שלהם, התאחדות התיכונים, ועד ראשי המועצות הערביות, ועדת המעקב, ועד היוזמה הדרוזי, ועד ההגנה על האדמות, ההכנות לקראת הוועידה העממית הערבית שהממסד מנע את קיומה, ודברים רבים אחרים?

אני טוען שההפך הוא הנכון. הייצוג בכנסת תרם למאבק בכל אותם תחומים והיווה צעד משלים להם. ללא קיומן של המפלגות הפוליטיות בכנסת היה קל יותר למסמס ולדכא את המאבק העממי, תוך שימוש בתקנות לשעת חירום.

בשנים האחרונות היינו עדים לאינטגרציה בין המאבק העממי לזה הפרלמנטרי. כך למשל היה במאבק לביטול מיזוג הרשויות המקומיות הערביות – מאבק שלא היה מצליח ללא המאבק העממי וללא מאבקם ועמידתם הנחושה של נציגי האזרחים הערבים בכנסת האחרונה. כך גם בנושא המאבק נגד מס הרכוש; המאבק העממי הוא שכפה את הסוגיה על הכנסת, והנושא הוכרע בזכות מאבקם של הנציגים הערבים שם.

כאשר נחסמת האפשרות להשפיע מתוך הכנסת, המפלגות הפוליטיות משלבות פנייה אל המוסדות הבינלאומיים עם המאבק העממי והמאבק במסגרת המוסדות הישראליים. כך קרה בתביעה שלנו

להקים ועדת חקירה ניטרלית של מומחים בינלאומיים לחקר אירועי אוקטובר 2000. במסגרת המאבק העממי שנוהל במקביל למאבק באמצעות הרשויות המחוקקת, המבצעת והשופטת, נאספו כרבע מיליון חתימות.

הדין הציבורי

אין כל תועלת בנטישת הבימה הפוליטית בעלת ההשפעה הגדולה ביותר למי שמבקש לנהל מאבק למען זכויות לאומיות ואזרחיות. גם אם מדובר בבימת מחאה בלבד (כפי שטוענים תומכי ההחרמה), האם עלינו לוותר על זכותנו וחובתנו להשמיע מלת אמת בפני המדכאים, בתוך ביתם, גם אם אין הדבר כרוך בהישגים ספציפיים?

השפעתה של הצגת עמדות היא דינמית. דעה המנוגדת לקונסנזוס הצינוני תיחשב תחילה מגונה ופרובוקטיבית, אלא שבאמצעות התמדה ועקשנות, היא עשויה להפוך לחלק מדיון טבעי, ואף יש סיכוי שהצד השני יאמץ אותה. כך קרה עם כל הרעיונות הרדיקליים שנדחו תחילה, אך לאט פילסו את דרכם אל הדיון הציבורי. האם ההכרה של מנהיגי הממסד הישראלי באפליה ההיסטורית של הערבים נולדה מן הריק? האין היא תוצאה של פעילות נציגי האזרחים הערבים בכנסת? האם יכולים אנו לשכוח את קולו המהדהד והפרובוקטיבי של תאופיק זיאד בעקבות יום האדמה, ואת קולו של תאופיק טובי לאחר הטבח בכפר קאסם, או את קולו של מאיר וילנר לאחר מלחמת יוני הראשונה, או את קולם הרם עקב מלחמת לבנון? האם ישראל לא נסוגה מדרום לבנון? האם הדיון על זכויות העם הפלסטיני, ההכרה במעשי הטבח בכפר קאסם וההכרה ביום האדמה לא הפכו לחלק מהדיון הפוליטי הטבעי כיום? האין מלמדים על טבח כפר קאסם ויום האדמה במערכת החינוך כיום? מכאן שאל לנו לוותר על בימת המחאה העיקרית הזו ועל המרכז התקשורתי הגדול הזה, אף אם מדובר בפעולות מחאה בלבד.

אין לוותר על 20% מההחלטות הפוליטיות

אמנם ההחלטה על מלחמה בישראל אינה לוקחת בחשבון את האזרחים הערבים ואת נציגיהם, אבל כל החלטה הקשורה בשלום (גם אם מדובר בשלום חלקי ולא שלם) אינה יכולה להתקבל ללא התמיכה הכמותית והאיכותית של האזרחים הערבים. הימין בישראל מודע לעובדה זו, ולכן יוצא נגד הלגיטימציה של הקול הערבי. זאת, בעוד שהשמאל הצינוני מתייחס לקול הערבי באופן אופורטוניסטי, בהתאם לאינטרסים שלו. אין זה מקרה שהחלטות הקשורות בפתרון הקבע מחייבות רוב מיוחס של 80 חברי-כנסת, ויש מי שמבקש להעלות את הרוב המתבקש במשאל העם בסוגיית הגולן מ-50% ל-60% – במטרה לנטרל את משקלם הכמותי והאיכותי של האזרחים הערבים.

כאשר סערו הרוחות בכנסת בנושא פינוי ההתנחלויות ברצועת עזה (הכוונה לדיון על פינוי ההתנחלויות, ולא על תוכנית ההתנתקות בכללה), והדיון הועבר לוועדת הכספים, היה זה קולו של ח"כ מוחמד ברכה שהכריע את העניין, והתוצאה היתה עשרה קולות מול תשעה. ח"כ מיכאל

גורלובסקי מהליכוד צעק אז שקולו של ברכה פסול וכי בושה שחבר-כנסת ערבי הוא שמחליט על פינוי מתנחלים. עמדה זו של גורלובסקי מבטאת באופן מדויק את עמדת הימין ביחס ללגיטימיות של הקול הערבי.

להניח את כל כובד משקלנו (כ-20% מכלל האזרחים) על במה מכרעת זו הוא למעשה רווח נקי למאבקו של העם הפלסטיני להשגת זכויותיו הלגיטימיות. ללא משקל מכריע זה היתה עמדתה של מדינת הכיבוש גרועה אף יותר. כל עם בעולם הנמצא תחת כיבוש היה שמח אילו בני עמו (האזרחים במדינת הכיבוש) היו משתמשים במשקלם הפוליטי במלואו לטובת סיום הכיבוש.

החלל לא יישאר ריק

נניח באופן היפותטי כי עם הקמתה היתה ישראל מונעת מהאזרחים הערבים לבחור ולהיבחר. אם תסריט זה היה מתרחש, ברור שהיינו מנהלים מאבק בתוך ישראל ומנסים לחשוף את פניה בפני המוסדות הבינלאומיים. ונניח שאנחנו היינו מחליטים להחרים את הפרלמנט הציוני כשהכנסת עמדה בפני החלטות גורליות הקשורות לסיום הכיבוש בגדה המערבית ורצועת עזה. האם היו האזרחים הערבים נענים להחרמה? האם היו מסכימים להפקיר החלטה כזו בידי הרוב היהודי, או שהיו מעדיפים להצביע למפלגות השמאל הציוני? התשובה ברורה למדי: החרמת הבחירות מטעם המפלגות הערביות הלאומיות תחזיר את המפלגות הציוניות לרחוב הערבי, והן שימלאו את החלל שיווצר. המפלגות הערביות הלאומיות הן שדוחקות את המפלגות הציוניות מהחברה הערבית ומציבות להן אלטרנטיבה.

הבחירות הן הביטוי המשמעותי ביותר לתהליך הפוליטיזציה של החברה הערבית. הפעילים המפלגתיים שמסבירים את העמדות הלאומיות לציבור בתקופת הבחירות אינם יכולים לעשות זאת בהתנדבות ביומיום. גם הנכונות בקרב הציבור להשתתף בחוגי בית ובאסיפות בימים רגילים אינה דומה לזו שבתקופת בחירות. פוליטיזציה זו מלכדת את הציבור כולו. מבחינה היסטורית, הבחירות תרמו לתהליך הפוליטיזציה של הציבור הערבי, ובמיוחד בתקופת הממשל הצבאי, משטר ההיתרים והאישורים והניתוק בין היישובים הערביים, גם כאלה ששכנו באותו אזור גיאוגרפי, נוסף למשטר הגבלות התנועה של הציבור בכללו.

עניינים הומניטריים משותפים

בכנסת מתקבלות ההכרעות בענייני המדיניות הכלכלית והתקציב, החירויות האישיות והדמוקרטיה. סוגיות אלה נוגעות לחברה הערבית בהיותה חלק מהחברה האנושית. הפרת זכויות אנושיות פוגעת באזרחים הערבים יותר. אין זה מקרה ש-30 היישובים ששיעור האבטלה בהם הוא הגבוה ביותר הם יישובים ערביים. אין זה מקרה גם ש-50% מהאזרחים הערבים (ו-69% מהילדים הערבים) חיים מתחת לקו העוני. הרי גם לעוני מאפיינים לאומיים, כפי שלאפליה הלאומית מאפיינים מעמדיים. נציגיהם של האזרחים הערבים (במיוחד נציגי חד"ש, בגלל דאגתם לעניין המעמדי) הצליחו לחוקק 40 חוקים סוציו-כלכליים בעשר השנים האחרונות (עשרה מהם בכנסת האחרונה). נציגי האזרחים

הערבים, בהיותם חלק ממיעוט לאומי מדוכא אזרחית ומעמדית, הם קול בטוח לדמוקרטיה ולערכים האוניברסליים. השתתפות בסוגיות אלה היא חובה אנושית שהיא מעבר לעניין הלאומי.

הטענה כי נציגי הציבור הערבי לא רשמו הישגים ספציפיים לבד מהשפעה על דעת הקהל אינה נכונה. בכנסת האחרונה הצליחו הנציגים הערבים להשיג זכויות רבות. אמנם היו אלה זכויות חלקיות, אולם הן היו מעשיות והושגו באמצעות מאבק מתמשך ומצטבר. די אם נזכיר את 20 החוקים שנחקקו בכנסת האחרונה ביוזמת נציגי האזרחים הערבים. אלה היו הישגים ספציפיים, שהצליחו חרף המכשולים האידיאולוגיים והנסיונות לגרום לאזרחים הערבים להתייאש מהפעילות הפרלמנטרית, וחרף המכשולים המבניים שהממסד הישראלי מערים ונסיונותיו לכפות עלינו טרנספר פוליטי לאחר שהטרנספר הפיזי נכשל. האם נתנדב לערוך טרנספר פוליטי לקול ולהשפעה של האזרחים הערבים?

הבעיה כיום אינה בעצם ההצבעה לכנסת, אלא בשיעור ההצבעה של האזרחים הערבים, שאינו מצליח לעבור את ה-50%. אילו 90% מהערבים היו מצביעים (ולא 53%), היינו מצליחים להכניס יותר מ-20 נציגים לכנסת (בהנחה ששיעור ההצבעה במגזר היהודי היה נשאר בעינו). כך היתה גוברת יכולת ההשפעה שלנו בכל הנושאים. או אז, פעילותו של הימין הישראלי להעלאת שיעור ההצבעה בקרב היהודים בטענה ש"הערבים הם שמחליטים במדינה היהודית" לא תהיה מוזרה. כי זאת יש לזכור: אך טבעי הוא שמייעוטים מדוכאים יתגייסו לבחירות יותר מאשר בני הרוב ובעלי הפריבילגיות, שהרי הם אלה הזקוקים יותר לכוח השפעה. ■■■

* אימן עודה הוא מזכ"ל חד"ש

למה להחרים את הבחירות?

סלמא ואכים*

האם החרמת הבחירות משולה לשיבה על הגדר תוך צפייה כנועה במתרחש, ואילו הנהירה אל הקלפיות היא פעולה מאבקית ואף שיאו של המאבק? והאם הכנסת הציונית היא אכן הזירה למאבק ולתביעת זכויותינו?

הכנסת נחשבת בעיני רבים למוסד הגבוה ביותר במשטר ההיררכי של המדינה, שהוקמה על חורבות העם הפלסטיני; מדינה שמגלמת במהותה פרויקט קולוניאלי וטרנספרי, ומגדירה עצמה כ"מדינת היהודים". החפץ להיכנס לכנסת מתבקש להישבע אמונים למדינה, להתחייב לשמור על בטחונה ושלמותה, ולא להכחיש במוצהר את זהותה היהודית, וזו בעיני הכרה בתפקידה הקולוניאלי בלב המולדת הערבית. יתכן שיש חשיבות גדולה להכרה של הקורבן הישיר של המדינה הציונית בלגיטימיות שלה כגוף קולוניאלי בפלסטין. אשר על כן, הקריאה להחרים את הבחירות לכנסת היא קריאה אידיאולוגית והבעת עמדה עקרונית כלפי כל השתתפות בפרלמנט הציוני.

הכנסת היא הרשות המחוקקת של מדינה המגדירה את עצמה כ"מדינת היהודים", משמע לא רק מדינתם של היהודים החיים בה, אלא מדינתם של כל היהודים בכל העולם, דבר שכולל את זכות השיבה של כל היהודים, על כל השלכותיה. מכאן שהמדינה מגלמת את "זכות ההגדרה של העם היהודי". ההשתתפות בכנסת, לפיכך, אינה רק הכרה במציאות שנוצרה, אלא גם הכרה בלגיטימציה שלה.

נוסף לכך יש לזכור שהמדינה קמה באמצעות מלחמות וטיהור אתני. מאז הקמתה מנסה המדינה להעניק לגיטימציה לכל אשר השיגה בכוח ובאלימות. מאחר שבעידן המודרני האופי הדמוקרטי הוא יסוד חשוב בלגיטימיות של המשטר, ישראל מנסה לשווק את עצמה כמדינה דמוקרטית, ואף כ"דמוקרטיה היחידה במזרח התיכון".

במטרה לסחוט הכרה ולגיטימציה, מנסה ישראל לפצל את העמדה הפלסטינית והערבית. בוועידת מדריד (1990) והסכמי אוסלו (1993) הצליחה ישראל לכפות על הנציגים הערבים והפלסטינים שלא לעסוק בסוגיית הערבים בשטחים שנכבשו ב-1948. הסכמי אוסלו מבוססים גם על ניתוק סוגיית הכיבוש של 1967 מסוגיית הפליטים. כמו כן, חוק הבחירות בישראל (במיוחד סעיף 7-א, תיקון 1984) מתנה את ההשתתפות בבחירות לכנסת באי הכחשת אופיה היהודי של המדינה, דבר השווה בעיני להענקת לגיטימציה לתוצאות הטיהור האתני.

הביטוי הפוליטי החזק ביותר להתנגדות לפיצול העם הפלסטיני ולהענקת כל סוג של לגיטימציה לטיהור האתני או לתוצאותיו הוא, אם כן, הסירוב לקחת חלק ב"משחק הדמוקרטי הישראלי" המזויף וחשיפת אופיו הגזעני של המשטר הישראלי. ובמלים פשוטות יותר: להחרים את הבחירות לכנסת הציונית.

אסור שהיחוד שלנו – הפלסטינים ש"בפנים" – ידחף אותנו לאמץ את הפרלמנט הציוני כזירת המאבק העיקרית שלנו, או להפוך את הכניסה לכנסת הציונית לעמדה אסטרטגית. אל לנו להשתמש בטענה שלפיה ההנהגה הפלסטינית ויתרה על הפלסטינים "בתוך הקו הירוק" בהסכמי אוסלו, ומכאן

שעלינו להסדיר את עניינינו במסגרת האזרחות הישראלית דרך הפעילות בכנסת ובמוסדות הממסד עצמו כדי להשיג את השינוי המיוחל.

יש להפנות שאלה מרכזית לאלה הפועלים למען השגת השוויון במדינה: האם ניתן באמת להשיג שוויון במדינה שמגדירה עצמה כמדינה יהודית אתנית, מדינה המושתתת על סדרה של חוקים החוסמים כל אפשרות להשגת שוויון בין הערבים ליהודים? התשובה ברורה למדי: לא.

שאלה נוספת שיש להפנות לאנשים הללו היא: האם יש אפשרות לשנות את מהות המדינה הציונית מתוך הפרלמנט, בצל יחסי הכוח הקיימים בין הפרויקט הציוני, שהוא בעיני חלק מפרויקט אימפריאליסטי כולל, לפרויקט הערבי הפלסטיני, וההשלכות שלהם על היחסים בין הפלסטינים ש"בפנים" למדינה הציונית? ומה באשר לסכנה שבהכפפת התוכנית הלאומית הפלסטינית תחת תקרה שכופה הכרה בלגיטימיות של הישות הציונית בישראל?

ועוד, האם המפלגות הערביות המשתתפות בבחירות לכנסת הצליחו להביא לידי מימוש כמה מהתביעות המרכזיות שלנו? גם כאן התשובה שלילית; הרי יש קונסנזוס ציוני (בשמאל ובימין) בכל הנוגע לסוגיות המרכזיות שלנו, והוא מציב את חברי-הכנסת הערבים בשוליים. מה עוד שעם קיומו של קונסנזוס ציוני כזה פוחתת חשיבותן של הבחירות, ולא ניתן לדבר על "בחירות גורליות" או על "תפנית". הרי הקונסנזוס לא ישתנה בעקבות בחירת ראש ממשלה זה או אחר.

מאז הקמתה של הישות הציונית, כל הממשלות (אם בהנהגת הליכוד, העבודה או קדימה) מסרבות להכיר בזהות הקולקטיבית של הפלסטינים. הן מתייחסות אלינו כאל חלקים נפרדים – עדות וחמולות, דרוזים, בדואים, מוסלמים ונוצרים. זאת, נוסף להתנגדות המוחלטת לשיבתם של הפליטים הפלסטינים. מאז החלה השתתפות הערבים בבחירות לכנסת ב-1949 השיבה לא התממשה והגזענות לא חלפה והשוויון לא הושג. אין זה משנה אם הפלסטינים מצביעים או לא – התמונה הכללית לא תשתנה. מכאן שלעצם ההשתתפות בבחירות אין כל השלכה מהותית חיובית על הפלסטינים ש"בפנים". מדובר בהשתתפות שהשפעתה סמלית ותכליתה לייפות את פניה של הישות הגזענית. האומנם נכונה טענת המפלגות הערביות המשתתפות בבחירות כי עיקר המערכה שלנו היא נגד הימין? כך עלה בבחירות האחרונות, כאילו המערכה שאנו מנהלים היא נגד אביגדור ליברמן. ידוע שהפרויקט של ליברמן, כמו של המפלגות הציוניות האחרות, הוא פרויקט "המדינה היהודית". מכאן שאסור שהעמדה שלנו תתמקד בליברמן או בימין; עליה להיות עמדה המתעמתת עם מהותו של המשטר בישראל, כדי שהמערכה לא תאבד את ההיגיון הפנימי שלה ואת מהותה האמיתית.

יתרה מכך, האין ההשתתפות בבחירות לפרלמנט הציוני היא למעשה המשך של תהליך הישראליזציה וההיטמעות בחברה הישראלית ובמוסדותיה, כחלק ממדיניות שיטתית המופעלת על הפלסטינים ש"בפנים", במטרה לחסל את זהותם ואת השייכות הלאומית שלהם? האין זו חובתנו להתנגד לתהליכים הללו? האין אבן הפינה של תהליך זה היא ההשתתפות בפרלמנט הציוני?

אם אכן היה מדובר בסיטואציה המוליכה להגדלת מספרם של חברי-הכנסת הערבים ולהשפעה מכרעת על הפוליטיקה הישראלית, על בעיות הפלסטינים בכלל ועל אלה של הפלסטינים ש"בפנים" בפרט, אזי היה אפשר להסיט את העקרונות למען האינטרס של העם הפלסטיני. אלא שהמצב הנוכחי אינו כזה, והוא אינו עתיד להשתנות בעשרים השנים הבאות.

הטעות הנפוצה ביותר שמשמיעים מתנגדי החרמה היא כאילו מצדדי החרמה עומדים מנגד אל מול כל מעשי ההסתה שמבצעים הממסד הציוני והמפלגות הציוניות נגד הציבור הערבי והמפלגות הערביות. האמת שונה. המצדדים בהחרמה העלו את הסוגיה במנותק ממערכות הבחירות ותוצאותיהן ובמנותק משיעורי ההצבעה, החרמה וההימנעות. במקביל הם העלו את הצורך הדחוף בבחירת מוסדות ייצוגיים של הערבים ש"בפנים" וביצירת מקורות סמכות לעם הפלסטיני בכללו. לדעתי, המוסד החשוב ביותר בהקשר הזה הוא ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי. יש לפתח את הארגון הזה ומוסדות דומים לו ולחזק את יסודות הדמוקרטיה הפנימית, בהסתמך על עקרון הייצוג של כל הצדדים, המפלגות והתנועות הלאומיות. יש לפעול למען בחירה ישירה של ועדת המעקב. הצעותינו אינן קשורות לבחירות, אלא הן נוגעות לארגון החברה וארגון עמנו. הקריאה להחרמה היא עמדה פוליטית. למעשה היא האמצעי הפוליטי החזק ביותר לביטוי עמדה או עיקרון. דוגמה לכך ראינו בהחרמת הבחירות לראשות הממשלה ב-2001, בעקבות אירועי אוקטובר. למעשה זו היתה הפעולה הפוליטית הקולקטיבית הגדולה ביותר של הפלסטינים ש"בפנים" – כ-85% מהם החרימו אז את הבחירות. מתי, אם כן, תעמוד התודעה הקולקטיבית שלנו על סכנת הפרויקט הציוני הרובץ עלינו? מתי נבין את ההכרח להתנגד לפרויקט הזה במקום להמשיך להעניק לו לגיטימציה? ■■■

* סלמא ואכים היא עו"ד וממנהיגי תנועת אבנאא אלבלד.

מרחב הפעולה שבין הצבעה להחרמה

נימר סולטאני*

החרמת הבחירות לכנסת היא סוגיה המחייבת התייחסות לכמה נושאים שקשה ללבן במאמר קצר זה. ברם, זה יהיה בבחינת קוצר ראייה להתייחס לבחירות כאילו הן משענת שאין לחרוג ממנה בשום מצב, כפי שאחדים נוטים לחשוב, או שהחרמתן היא פתרון קסמים לרבים מן הקשיים העומדים בפנינו, כפי שאחרים סוברים. כך או כך, אלו שתי העמדות המרכזיות הרווחות בזירה המקומית שלנו. במהלך השנים האחרונות נתקלנו פעמים רבות בעמדה הראשונה, שהאוחזים בה נקטו סיסמאות כמו "אין ניטרליות בגיהנום", "אי-הצבעה משמעה הדחקה עצמית", "אני מצביע – אני משפיע", ואפילו "אני מצביע – אני קיים". העמדה השנייה, לעומת זאת, אופיינית לקבוצות הצעות בעיקר בתקופת בחירות. מבחינה היסטורית, העמדה הראשונה שימשה להצדקה של הצבעת אזרחים פלסטינים בישראל למועמדי הממסד הציוני, כמו ההצבעה לשמעון פרס ב-1996 וההצבעה לאהוד ברק ב-1999. כמו כן תרמה העמדה הראשונה לעיצוב התפיסה הרואה בבחירות לכנסת הזירה המרכזית של הפעילות הפוליטית, ובכך הפכה את המפלגות המיוצגות בכנסת לשחקן הפוליטי העיקרי ואף היחיד, בעיני רבים. המגמה הזו נמשכה למרות הופעתם של ארגונים לאומיים שונים בשנות השבעים שלא השתתפו בבחירות לכנסת, ולמרות הגידול במספר העמותות והארגונים הקהילתיים הלאומיים בשנות התשעים.

הנוסחה שלפיה "הצבעה = השפעה" (או להפך) מערבת למעשה, בכוונה או שלא בכוונה, בין הסיסמה ובין הפרקטיקה. הרי ברור מאליו שההשפעה מושגת באמצעות ההצבעה או במנותק ממנה (כלומר, מחוץ לתהליך הבחירות). כאן עולה השאלה, למה מתכוונים האוחזים בסיסמה זו במלה "השפעה"? מובן לכולם שההשפעה על תהליך קבלת ההחלטות הפוליטיות בישראל או השתתפות בקואליציה הממשלתית אינן אפשרויות רציניות, והן אף אינן באות בחשבון. ערבוב זה מסוכן, אם כן, בשל הפער בין הסיסמה ובין הפרקטיקה הממשית. מדובר בסיסמה ריקה מתוכן, העוטפת את מציאות ההדרה ומציגה אותה כמציאות של הכלה. הרי התנועה האסלאמית בהנהגתו של השיח' ראיד סלאח הוכיחה שאפשר להשפיע על חיי אנשים בלי להשתתף בבחירות. נוסף לכך, צידוקים כגון אלה ששמענו בתקופה האחרונה – נוסח "למרות מה שקרה בעזה, למרות מעשי הטבח ולמרות הנסיונות לפסול מפלגות ערביות, ודווקא בשל כך, עלינו להצביע באחוזים גדולים" – מעבירים מסר שלפיו ההצבעה היא עניין אסטרטגי רם במעלה ואסור לוותר עליה בשום מקרה. לדעתי, מדובר בטעות עקרונית. התנהלותם של נושאי הסיסמה הזו, כמו נכונותם לכרות בריתות שונות ואף מנוגדות לאלה שכרתו בבחירות קודמות במטרה להיכנס לכנסת, משדרת כי בעיניהם הבחירות הן מטרה בפני עצמה, ולא כלי להשגת מטרות קולקטיביות. יש לשים לב בהקשר זה לכך שהמושג "מערכת בחירות" הפך לחלק בלתי נפרד מהשיח הפוליטי שלנו, וכך גם אמרות בנוסח "בחירות אלה באות בתקופה חשובה מאוד" או "מתרחשות בהקשר של תפנית היסטורית גורלית" וכו'. הסיסמה "אין ניטרליות בגיהנום" מציגה את המציאות כאוסף של נתונים קבועים שאינם ניתנים לשינוי, כאילו המציאות מתנהלת על-פי

ההיגיון של או-או, ובכך מונעת מחשבה על יצירת אלטרנטיבה שלישית אפשרית. כך הופכות הבחירות לכנסת לאירוע מכונן ועל-טבעי, המצדיק את ההיאחזות והדבקות בכסאות.

העמדה השנייה מציגה את אי-ההשתתפות בבחירות כפתרון לסוגיית הלגיטימציה, ולפיה האזרחים הפלסטינים מעניקים למדינה לגיטימציה בעצם השתתפותם בבחירות לכנסת. האוחזים בעמדה זו תובעים ארגון מחדש של ועדת המעקב העליונה של האזרחים הערבים וכינונה כגוף ייצוגי באמצעות בחירות ישירות. הקושי בטענה הראשונה טמון בכך שהיא מתייחסת ללגיטימיות כתוצר ישיר של ההצבעה או ההימנעות ממנה. בכך בעלי עמדה זו אינם לוקחים בחשבון גורמים אחרים המשפיעים על הלגיטימיות, שכמה מהם אינם קשורים באופן ישיר לאזרחים הערבים או להתנהגות הפוליטית שלהם (למשל הלגיטימיות של המדינה בעיני הקהילה הבינלאומית, או הלגיטימיות שלה בעיני אזרחיה היהודים). אמנם חלק אחר של הגורמים הללו אכן קשור ישירות בהתנהגות הפוליטית, אלא שאין לצמצם אותה לתהליך ההצבעה בלבד. הרי הלגיטימיות של המדינה בעיני האזרחים הפלסטינים עצמם קשורה לא רק בהצבעתם לכנסת, אלא גם ובעיקר בתודעתם. כלומר, באופן שבו הם תופסים את המדינה בלי קשר להצבעה או אי-הצבעה; האם הם רואים בהצבעה בבחירות או בהשתתפות בכנסת מטרה או אמצעי? וגם, כיצד אפשר להשפיע על תודעתם?

עד לרגע זה לא חשבנו בצורה רצינית על ההחרמה או על גבולות החרמה, כמו גם על התנאים הדרושים לסוג זה או אחר של החרמה. עד כה היתה הדרישה להחרים את ההצבעה בבחירות לכנסת בלבד, אולם מה באשר להצבעה לרשויות המקומיות? ומה עם מערכת המשפט ובית-המשפט העליון הישראליים? ומה עם תעודת הזהות הישראלית? נכון שאין כל פסול בבחירת המאבקים שלנו באופן טקטי, ואין הכרח שההחרמה תכלול את כל התחומים הללו או כמה מהם. אני מעלה את השאלות הללו במטרה להדגיש שני דברים: הראשון, עלינו להיות ברורים בעמדותינו ובמטרותינו וגם באמצעים להשגתן. השני, אי-ההצבעה אינה פרויקט בפני עצמו, אלא עליה להיות חלק מפרויקט גדול יותר.

המכשולים העיקריים העומדים בפני החרמה, נוסף לנזכר לעיל, הם שניים. הראשון, היתכנות התמיכה בהחרמה מטעם הזרמים הפוליטיים העיקריים והתנועות השונות, והיכולת לגייס ציבור רחב שיכול לבסס אלטרנטיבה זו בשעת המבחן. המכשול השני נעוץ בעובדה שהחרמת ההצבעה היא רק תחילת הסיפור, ולא סופו. מה יעשו הכוחות הפוליטיים והציבור ביום שאחרי הבחירות, לאחר הצלחת החרמה? שהרי ברור כי החרמה ב-2001 הצליחה משום שלמפלגות הערביות היה קל לתמוך בה, שכן דובר בבחירות לראשות הממשלה בלבד; ההחרמה לא תבעה מחיר רציני מהמפלגות וממנהיגיהן. ידוע לנו כי חברי-כנסת ערבים אחדים נשארים בכנסת לתקופות ארוכות, ולכן ברור שבמקרים כאלה החרמת הבחירות אינה עניין פוליטי גרידא, אלא גם אינטרס אישי. אמנם מאוד נחוץ לגייס תמיכה גדולה ורחבה לצעד כזה, אך ברור שאין כל אפשרות להשיג קונסנזוס בסוגיה, במיוחד לאור קיומו של הזרם שרואה באינטגרציה מטרה; בעיני החרמה והייצוג הלאומי הם מכשול בפני אותה מטרה. התניית החרמה בהשגת קונצנזוס של כל הכוחות הפוליטיים היא תנאי בלתי אפשרי

ומכשיל. תמיכה רחבה גם ללא קונצנזוס היא אכן תנאי הכרחי, אולם לא די בו. כפי שהזכרתי לעיל, יש הכרח ברצון וביכולת ארגונית ניכרים להצלחת ההחרמה.

המכשול השני קשור, כפי שהזכרתי, בצורך לקשור את ההחרמה לפרויקט. ברור מאליו שאין מצב של ואקום פוליטי, כך שאם משמעות ההחרמה היא שהתנועות הפוליטיות היוזמות אותה יימנעו מפעילות ציבורית, הרי שהשלטון, על זרועותיו ומפלגותיו, ימלא את החלל באמצעות הפחדה ופיתוי, ויש לזכור שיש להם אמצעים רבים לכך. הנוכחות בפרלמנט מעניקה לזרמים הפוליטיים מקום בתקשורת, מספקת להם משאבים למימון פעילים מרכזיים, ואף מעניקה לנציגיהם בכנסת סוג של הגנה וחסיונות פרלמנטרית. בנוסף, נוכחות זו מספקת למפלגות תקציב המסייע לקיומן ומאפשר להן להיות בקשר עם הציבור ולהשפיע על התודעה שלו. יחד עם זאת, בשנים האחרונות חל כרסום בחסינות הפרלמנטרית של חברי-הכנסת הערבים, כתוצאה מסדרה של חוקים והחלטות. כמו כן חלה נסיגה בחשיבותה של התקשורת הכתובה. מכאן שבחירת גוף ייצוגי לערבים, כמו ועדת המעקב, למרות חשיבותו הרבה, אינה הדבר החשוב היחיד בהקשר זה. מוסד כזה זקוק למקור סמכות ולעקרונות-על שיעניקו לו את הזהות הלאומית שלו.

השיח על מקור סמכות ועל פרויקט (ארוך טווח) מחייב הבנה מעמיקה וספציפית של המציאות הקיימת. נראה לי שהדיאלקטיקה של ההעצמה (בקרב האזרחים הפלסטינים) והדיכוי (מטעם השלטון) תמשיך ביתר-שאת. סביר להניח כי מצבו של המיעוט הלאומי הערבי ילך ויידרדר בשנים הקרובות, גם במישור הכלכלי-חברתי. במקביל יתרבו ההתנחלויות, והכיבוש בשטחי '67 יעמיק ויהיה אכזרי יותר. מה עוד שהמתקפה הברוטלית האחרונה על עזה והקיטוב שהיא יצרה, עלולים להכניס את הזירה הפלסטינית, כולל זו שבתוך ישראל, לקונפליקט רב-שנים בין ה"מתונים" ל"קיצונים".

מכאן עולה שהרגע שבו ההחרמה תהפוך לאלטרנטיבה רצינית ובת-ביצוע, אם תתוכנן היטב, מתקרב במהירות. ההחרמה אינה מטרה בפני עצמה, ואסור שההקשר שלה יהיה הייאוש מהפוליטיקה או מהיכולת להשפיע, שהרי בכך היא תהפוך לנדבך נוסף של הייאוש. יש להבחין בין הנטייה להתרחקות מהפוליטיקה וההתמקדות בדאגה לאינטרס הצר של הפרט או התרכזות באינטרסים של הקבוצה הקטנה (משפחה, יישוב או דת) ובין ההחרמה כנשק פוליטי שנועד להשיג מטרות פוליטיות. על ההחרמה להיות בהקשר של העצמה, משמע עליה לחשוף, מצד אחד, את האבסורד וחוסר התועלת של ההשתתפות בבחירות, ומצד שני יש ליצור, במקביל לה, מסגרות ודפוסים של פעילות פוליטית חוץ-פרלמנטרית המיועדים להשגת שתי מטרות. הראשונה, מציאת כלים שימלאו את החלל שנוצר עקב נטישת הזירה הפרלמנטרית, מה שמחייב גיבוש עצמאות כלכלית שיכולה לאפשר עצמאות פוליטית (מימון של פעילים פוליטיים מרכזיים, סניפים ופרסומים, וכן חשיפה תקשורתית). המטרה השנייה היא למשוך ולעודד אנשים, ובמיוחד צעירים וסטודנטים, לפעילות פוליטית. זאת, תוך הדגשת היכולת לחולל שינויים וקעקוע הנטייה להיכנע למציאות כאילו מדובר בגזרה משמים שאין בידינו לשנותה או להתנגד לה, ובכך להגיע לידי תסכול ומלנכוליות שעלולים להוביל לשיתוק כללי וחוסר-מעש. המציאות שלנו אינה גורל הכרחי. גם אם ינסה השלטון באשר הוא לכפות עלינו מציאות מסוימת –

בסופו של דבר מי שיקבע את כשלונה או הצלחתה של מדיניות זו הוא האופן שבו נתמודד עימה ונתנגד לה. ■■■

* נימר סולטאני הוא דוקטורנט בפקולטה למשפטים באוניברסיטת הרווארד שבארה"ב, עו"ד, וחוקר לשעבר במרכז מדה אלכרמל.

ניירות מידע

פרק זה של ג'דל יגיש לקוראים מידע בדבר הקשר והרקע למכלול הסוגיות הנוגעות לחברה הערבית בישראל. בגליון זה בחרנו להביא שני מאמרים: הראשון עוסק ביום האדמה, הנתפס בעיני הפלסטינים כנקודת מפנה חשובה בדפוסי המאבק למען זכויותיהם; והמאמר השני עוסק באסירים הפוליטיים הפלסטינים.

יום אל-ארד (יום האדמה)

חליל נחלה*

המושג

"יום אל-ארד" או יום האדמה, בשם זה הונצח ה-30 במרס 1976, יום השביתה הכללית של יישובים פלסטיניים בישראל במחאה על גל חדש של הפקעות באישור הממשלה. תכנית ההפקעה שמה לה למטרה 21,000 דונמים של אדמה ערבית באזור שנודע בכינוי "שטח 9" בגליל המרכזי, אזור המצוי בלב הכפרים הערביים סחינין, עראבה ודיר-חנא (בשיר, 2006; הוועד האזורי, 1976).

ההחלטה לפתוח בשביתה ולממש את זכות המחאה והמרי האזרחי של החברה הפלסטינית התקבלה ב"וועד האזורי להגנה על האדמות הערביות" ב-6 במרס 1976 והיתה בגדר אשורר מאבקה של האוכלוסייה הפלסטינית הילידית נגד ההפקעה הזוחלת של נחלת אבותיהם, "ייהוד" פלסטין ההיסטורית והתנכרות למקומיותו (de-indigenization) של מקום הולדתם. באמצעות מחאה ושביתה כללית, ביקשו הפלסטינים תושבי ישראל לבלום תהליך שמטרתו להביא לטיהורם האתני. מערכת הביטחון הישראלית ניסתה לשים סוף לשביתה באמצעות איומים, פיתויים, לחצים, הצעת תמריצים כספיים ואחרים וכו'. משהצעדים הללו כשלו, פנתה מערכת הביטחון הישראלית לדיכוי השביתה בכוח הזרוע ופרסה יחידות של המשטרה, משמר הגבול והצבא בלב היישובים הפלסטיניים. כתוצאה מכך, שישה אזרחים פלסטינים נהרגו, כ-50 נפצעו וכ-300 נעצרו.

למן אותו יום, המושג "יום אל-ארד" הפך סמל למאבק הפלסטיני נגד תכניות, מדיניות ופרקטיקות ישראליות, שתכליתן להביא לטיהור אתני של יישובים פלסטיניים בארץ אבותיהם, וסמל לנחישות הפלסטינים להתמיד בהתנגדותם ליישומם בשלבים של המפעל הציוני הקולוניאלי. "יום אל-ארד" הפך ליום זכרון לאומי, המצוין מדי שנה בפלסטין, במחנות פליטים פלסטיניים, בקהילות פלסטיניות אחרות בעולם הערבי ובפזורה הפלסטינית באשר היא. תוכנו הפוליטי של יום זכרון זה משתנה

מקהילה לקהילה. פליטים פלסטינים ברחבי העולם מציינים אותו באמצעות אשרור זכות שיבתם לפלסטין ואשרור טענתם ושייכותם הלגיטימית לארץ שממנה סולקו בכוח הזרוע בנכבה של 1948 ואחריה; פלסטינים אחרים, הן בפלסטין והן מחוץ לה, מציינים יום זה בתהלוכות ובנאומים. ואומנם "יום אל-ארד", כמושג וכיום זיכרון לאומי, אוכף עצמו על לוח השנה הלאומי הפלסטיני.

ההקשר האידיאולוגי הציוני

כתנועת מתיישבים קולוניאלית בפלסטין, אחד מעיקריה המכוננים של התנועה הציונית היה מאז ומעולם לתפוס את מקומה של האוכלוסייה הערבית הפלסטינית הילידית. זוהי מהותו של תהליך ה"ייחוד", תהליך שמטרתו העליונה היא טיהור הארץ מאוכלוסייתה הילידית והעברתה לבעלות ושליטה יהודית. על מנת להגשים מטרה זו, נעשה שימוש באי אלה "מנגנוני הפקעה": (1) העברה ועקירה בכפייה ובמישרין של אוכלוסין מקומיים אל מחוץ לגבולות המקומיים; (2) העברה עקיפה באמצעות הפעלת לחצים ההופכים את החיים במולדת לבלתי נסבלים; (3) ייזום סדרה של חוקים המספקים הצדקה "חוקית" לגזילת אדמות מבעלים ילידיים ולמסירתן ליישובים יהודיים; (4) הכרזה על שטחים בבעלות ערבית כעל "שטחים צבאיים סגורים" – כלומר, נגישים אך ורק לאנשי הצבא הישראלי ולבעלי תפקידים; (5) הקמת שורה של "חומות ומגדלים" לשם הגברת הפיקוח על שטחי אדמה נרחבים לקראת התיישבות יהודית בעתיד (כפי שהיה נהוג בשנות ה-50 המוקדמות של המאה שעברה) וכו'.

התהליך המתמיד והשיטתי של טיהור אתני והשינוי שבא בעקבותיו בזיכרון התרבותי של האוכלוסייה הערבית-פלסטינית המקומית איפיינו את נתיבה העוקף של התנועה הציונית, החל מהקמת הקרן הקיימת לישראל בקונגרס הציוני החמישי ב-1901 (Ruedy, 1971), דרך הנכבה של 1948 וכיבוש שאר חלקי פלסטין ב-1967 וכלה בהחזקתם של 3.8 מיליוני הפלסטינים החיים בגדה המערבית וברצועת עזה בלולאת חנק צבאית עד עצם היום הזה.

הקדמה ליום אל-ארד

מדינת ישראל קמה כמדינה יהודית בהקשר של תכנית החלוקה של האו"ם מ-1947, תכנית שקראה להקמת שתי מדינות, מדינה יהודית ומדינה ערבית. בהמשך, ואחרי שהכריזה על כינונה כמדינה יהודית, ישראל כבשה שטחים שהוקצו למדינה הערבית. "ערב הכרזת הקמתה של מדינת ישראל, 88 עד 91 אחוזים של הקרקע המעובדת לא היו בבעלות יהודים ולא הוחכרו להם. מה שלא היה ריק או הוגדר פומבית כאדמת מדינה היה ערבי מכוח זכות זו או אחרת" (Ruedy, 1971, p. 134).

בעקבות הקמתה ב-1948, כפתה ישראל ממשל צבאי על רוב הקהילות הערביות-פלסטיניות שבתחומיה במשך 18 שנים, עד 1966. בתקופה הזאת ומאז הממשלה הזמנית הראשונה, תכניות רשמיות ופרקטיקות שונות שנתבצעו בשטח חתרו לעקור את האוכלוסייה הערבית-פלסטינית

ממקומה וליישוב יהודים באותם אזורים. הפקודה הראשונה מעין זו, שמיסדה את ההפקעה של אדמות ערביות, הוצאה ב-1948. היא "הכריזה על כל רכוש שנכנע לכוחות ישראלים או נכבש בידיהם ... כרכוש 'נטוש' שיהיה מעתה ואילך נתון לפיקוחו של שר האוצר" (Ruedy, 1971, p. 137). זמן קצר לאחר מכן, הועבר הרכוש הזה לפיקוחו של "האפוטרופוס על הרכוש הנטוש".

נתיב ההפקעה של קרקע ערבית והטיהור האתני, ששם לו למטרה את הגליל, החל מוקדם בחסות "הממשל הצבאי". ניתן לזהות כמה נקודות ציון חשובות בנתיבו של הטיהור האתני הזה וב"ייחוד" הגליל. תכניות ציוניות חזו את הקמתן של שתי ערים יהודיות חדשות בגליל: נצרת עילית וכרמיאל. החל ב-1955, עם הקמת נצרת עילית, וכלה ב-1964, עם הקמת כרמיאל, הופקעו אלפי דונמים של קרקעות בבעלות ערבית בכפרים המקיפים את נצרת (כהן, 2006). על הקרקעות האלה נבנתה העיר-קולוניה היהודית החדשה, נצרת עילית, עיר שהשקיפה על העיר הערבית נצרת, ובסופו של דבר חנקה אותה. מחאה בדרכי שלום ואמצעים משפטיים שננטו העלו חרס. בשנים 1963-1964, חלקות גדולות של אדמה בבעלות ערבית בכפרים הגליליים דיר אל-אסד, נחף ואל-בענה הופקעו לשם הקמת העיר היהודית כרמיאל. גם כאן, כל ההתנגדות הציבורית בדרכי שלום לא הצליחה למנוע את רוע הגזרה (כהן, 2006).

תכניות ההתיישבות בגליל בוטאו במפורש ב-1976, במה שנודע לימים בשם "מסמך קניג", אשר הוגש לממשלה ואושר על ידיה. המסמך פירט את מפעל "ייחוד הגליל", שקיבל את אישור הקבינט הישראלי באמצע שנות ה-70 של המאה שעברה. מטרת המיזם היתה להפקיע אדמות ערביות בגליל ולהקים 58 יישובים יהודים נוספים עד סוף אותו עשור ואגב כך להגדיל את האוכלוסייה היהודית של הגליל ב-60 אחוזים (בשיר, 2006). כפי שצוין במסמך, תכליתו המפורשת של הפיתוח הזה היתה לפצל את ריכוז האוכלוסייה הערבית בשטחים רציפים באמצעות החדרת יישובים יהודיים חדשים לתוכם.

הניצוץ המיידי אשר הצית את ההתנגדות הציבורית ב-1975, התנגדות שהגיעה לשיאה ביום אל-ארד ב-30 במרס 1976, היה האישור שהעניקה הממשלה להפקעת כ-21,000 דונמים של אדמה בבעלות ערבית בגליל ובמשולש, לרבות "שטח 9" בלב הגליל המרכזי (בשיר, 2006; הוועד האזורי, 1976). האישור נועד להשפיע במישרין על הכפרים סכנין, עראבה ודיר חנא, אך נלווה לו איום מפורש בהפקעה נוספת של עוד דונמים רבים באזורים אחרים, במיוחד בנגב.

יום אל-ארד לא היה שיא המאבק הערבי-פלסטיני נגד תכניות ציוניות ישראליות רשמיות לרוקן אזורים ערביים מיושביהם הילידים; הוא רק היה סימן דרך לאורך הנתיב הארוך והרציף הזה, שהחל הרבה לפני הנכבה של 1948. בין הגורמים השונים, שחברו והביאו להתחוללותו של יום אל-ארד בעיתוי המסוים הזה, היו: כשלון הערבים לבלום את תהליך הנישול הנמשך מאז 1948 או אפילו להשפיע עליו; ההצהרות הישראליות-ציוניות הבוטות בדבר הכוונה המפורשת לבצע טיהור אתני של הקהילות הערביות ולעקרן מאדמותיהן; הופעתן והבשלתן של אי-אלה תנועות ומסגרות חברתיות

ופוליטיות בתוך הקהילה הפלסטינית בישראל (לדוגמה, רק"ח, בני הכפר, הוועד האזורי להגנה על האדמות הערביות, ועדי הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות בישראל, ארגוני אקדמאים ועוד); הכיבוש הצבאי הישראלי של שאר שטחי פלסטין ב-1967 ויישום אותה מדיניות של טיהור אתני גם בשטחים אלה; וחינוך הקשר, שנותק בעבר, בין שני חלקי פלסטין ב-1967.

לקחי יום אל-ארד

אילו לקחים אפשר להפיק מיום אל-ארד? קודם כל, יום אל-ארד אינו משהו שהתחולל במקרה ב-30 במרס 1976. הוא מייצג אחת מיני פעולות התנגדות רבות ליישומה של האידיאולוגיה הקולוניאלית הציונית שתכליתה להביא לטיהור אתני של פלסטין מיושביה הילידיים ולהחלפתם במושבות יהודיות בחסות כיבוש ופיקוח צבאיים ישירים. הגם שעשויים להיות הבדלים בין האזורים השונים – הגליל, הנגב, ירושלים והגדה המערבית – אבל תהליך ה"ייחוד" נותר בעינו במהותו של דבר.

מאחר ששבירת הרצף הדמוגרפי המקומי של הגליל והנגב והפיכתם מאזורים בעלי רוב ערבי לאזורים בעלי רוב יהודי טרם הושלמו, ממשלת ישראל המציאה ב-2005 תיק חדש למשנה לראש הממשלה אז, שמעון פרס, התיק ל"פיתוח" הנגב והגליל. בנאום שנשא בהמשך, הכריז פרס, "פיתוח הנגב והגליל הוא הפרויקט הציוני החשוב ביותר של השנים הבאות" (קוק, 2006, עמ' 9). ועדת השרים האחראית לנושא הקצתה 450 מיליון דולר "להשגת רוב יהודי בגליל ובנגב בחמש השנים הבאות" (קוק, 2006, עמ' 9).

אפשר לראות ביום אל-ארד המקורי את האירוע הלאומי הקולקטיבי המאורגן הראשון שמטרתו התנגדות לתהליך ציוני זה של ההתנכרות לילדיות ושל הניתוק התרבותי מהאדמה. הוא הפך ליום קבוע, המצוין מדי שנה בשנה, יום שבו אנחנו יכולים להרהר, פוליטית ותרבותית, במקום שתופס מרכיב האדמה בנפשנו הפלסטינית הקולקטיבית. אולם מהותו חורגת מעבר להיותו "יום זכרון לאומי": הוא גם נועד להזכיר את סכנות הטיהור האתני המיידיות הנשקפות לקיומם של הפלסטינים כעם. ■■■

* ח'ליל נחלה הוא אנתרופולוג פלסטיני

ביבלוגרפיה

ערבית

- בשיר, נביה (2006). **יום אל-ארד: בין האלומי לאזרחי**. חיפה: מדה אל-כרמל – המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי.
- בשיר, נביה (2004). **על ייהוד המקום, המועצה האזורית משגב בגליל**. חיפה: מדה אל-כרמל – המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי.
- הוועד האזורי להגנה על האדמות הערביות בישראל, (1976). **הספר השחור על יום האדמה, 30 במרס 1976**. נצרת: הוועד האזורי להגנה על האדמות הערביות בישראל.

עברית

- קוק, גונת'ן (2006). **חיים בשוליים: הדו"ח השנתי של הפרת זכויות המיעוט הערבי פלסטיני בישראל לשנת 2005**. נצרת: האגודה הערבית לזכויות האדם.
(<http://www.arabhra.org/publications/reports/Word/YearlyReport2005Hebrew.doc>)
- כהן, הלל. (2006). **ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל: סוכנים ומפעילים, משת"פים ומורדים, מטרות ושיטות**. ירושלים: כתר.

אנגלית

- Ruedy, J. (1971). Dynamics of land alienation. In I. Abu Lughod (Ed.), *The transformation of Palestine*, (pp. 119-138). Evanston, IL: Northwestern University Press.

האסירים הפוליטיים הפלסטינים

עבד בכר*

המונח "אסיר פוליטי" עשוי לכלול אסירים מסוגים שונים. בקרב הפלסטינים נחשב כל אסיר שנעצר ונשפט בגין מעשים שבוצעו על רקע אידיאולוגי ולמען השחרור הלאומי הערבי-פלסטיני לאסיר פוליטי, גם אם אינו פלסטיני.¹ על כן ניתן למצוא בקטגוריה זו את הפלסטיני תושב השטחים הפלסטינים שנכבשו ב-1967, את הפלסטיני תושב ישראל, את הסורי, הלבנוני, הירדני או המצרי. יש הסבורים כי הגדרת האסירים הפלסטינים כאסירים פוליטיים אינה, בהכרח, נובעת מן המוטיבציה למעשיהם, אלא גם הינה ריאקציה ליחס שהם זוכים לו בבתי הכלא הישראליים. יחס זה מושפע מהתפיסה הישראלית, הרואה בפלסטיני איום ביטחוני ותו לא. אי לכך, הואיל והיחס שמקבלים האסירים הפלסטינים שונה מאוד מהיחס שמקבלים אסירים אחרים, והואיל והשוני ביחס נובע מסיבות פוליטיות-לאומיות, יש לראות בהם אסירים פוליטיים (דקה, 2006).

האסירים הפוליטיים הערבים נחשבים בשירותי הכליאה בישראל ל"אסירים ביטחוניים". מאז 1967 עצרה ישראל קרוב ל-700 אלף פלסטינים. בשנת 2000 היה מספרם של האסירים הפוליטיים כ-1,150. עם פרוץ האינתיפאדה השנייה ובעקבותיה עלה מספרם של האסירים באופן דרסטי. מנתוני שירות בתי הסוהר עולה כי בסוף אוקטובר 2006 היה מספרם הכולל של האסירים הערבים המסווגים כביטחוניים כ-9,140 – בהם 289 פלסטינים אזרחי ישראל.² מנתוני מרכז המידע הלאומי הפלסטיני עולה כי מאז שנת 2000 עצרה ישראל כ-5,000 ילדים פלסטינים (מתחת לגיל 18). עד אמצע אוגוסט 2006 היו עדיין קרוב ל-335 ילדים פלסטינים בבתי הכלא. מספר הנשים הפלסטיניות שנעצרו מאז אוקטובר 2000 הוא 500, ונכון לאוקטובר 2006, יותר ממאה נשים עדיין יושבות בכלא.³

¹ הדברים מבוססים על ניסיוני בטיפול בענייניהם המשפטיים של האסירים. בפגישותי עם אסירים פוליטיים נוכחתי כי סוגיית השייכות הלאומית או הארגונית שלהם מעולם לא היתה רלוונטית. מעמדם בתוך בית הכלא והרקע הפוליטי שעומד בבסיס המאסר הוא שהיה רלוונטי. הקריאות לשחרור האסירים מעולם לא הבחינו בין אסיר פוליטי פלסטיני, אסיר פוליטי פלסטיני אזרח המדינה או אסיר פוליטי ערבי אזרח מדינה ערבית.

² מתוך מכתב תשובה לעדאלה מאת שירות בתי הסוהר מיום 30.10.06.

³ לאנפורמציה נוספת על מספרי העצורים והאסירים, ראו:

http://www.addameer.org/ara/detention/current_stats.html (בערבית) ראו גם:

<http://www.mod.gov.ps/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=6> (בערבית)

מעמד המשפטי של האסירים והעצורים הפלסטינים תושבי השטחים שנכבשו ב-1967

א. חוקיות המעצר ומקומות הכליאה

רובם המכריע (94%) של האסירים והעצורים הפוליטיים הם פלסטינים תושבי השטחים הפלסטינים שנכבשו ב-1967, יותר מ-98% מהם נשפטו בבתי משפט צבאיים (Hajjar, 2005). חשוב לציין כי עד חודש אוגוסט 2005 (מועד ביצוע תוכנית ההתנתקות מעזה) נשפטו תושבי עזה בבתי משפט צבאיים. ביטול המשטר הצבאי בעזה הביא לביטול אוטומטי של סמכות בתי המשפט הצבאיים שהוקמו מכוח הכיבוש הצבאי, אולם ישראל המשיכה לעצור פלסטינים תושבי רצועת עזה גם לאחר ביטול משטר הכיבוש והחלה להביאם לבתי משפט הנמצאים בתוך שטח הריבוני של ישראל.

כמעט כל בתי הכלא שבהם מחזיקה ישראל אסירים פלסטינים מצויים בתוך שטח. העברת הפלסטינים מהשטחים הכבושים לשטח ישראל היא בלתי חוקית ומהווה הפרה חמורה של המשפט ההומניטרי הבינלאומי, שכן הפלסטינים תושבי השטחים, המוגדרים כאוכלוסייה אזרחית בשטח כבוש, זוכים למעמד של "מוגנים" מכוח סעיף 4 של אמנת ז'נבה הרביעית משנת 1949⁴. סעיף 76 לאמנה קובע כי אזרחים מוגנים שנאשמו בעבירות ייעצרו בארץ הכבושה, ואם הורשעו גם יִכְצו את עונשם בתחום השטח הכבוש. סעיף 49 לאמנה אוסר באופן מפורש העברה כפויה של תושבי שטח כבוש אל תוך שטח המעצמה הכובשת או לשטח של כל מדינה אחרת, יהא המניע להעברה אשר יהיה. בית המשפט העליון קבע כי אין להתבסס על האמור באמנת ז'נבה, הואיל והדין הישראלי מתיר את העברת תושבי השטחים הכבושים לתוך שטח ישראל (בג"צ 253/88 סג'דיה נ' שר הביטחון, פ"ד מב(3) 801). אף שסעיף 77 לאמנה קובע כי בסיום הכיבוש יועברו כל האסירים המוחזקים על ידיה לרשויות השטח המשוחרר, ואף שלכאורה בא קץ למשטר הכיבוש בעזה, ישראל טרם העבירה לרצועת עזה את האסירים תושבי רצועת עזה המוחזקים בידיה.

מקומות הכליאה של האסירים הפלסטינים בתוך שטח הריבוני של ישראל הם בתי הסוהר שקמה, אוהלי קידר, אשל, נפחא וקציעות באזור הדרום; בתי הסוהר ניצן, מעשיהו, אילון ונווה תרצה באזור המרכז; בתי הסוהר אשמורת, השרון, הדרים, רימונים ואופק באזור השרון; בתי הסוהר דמון, קישון, מגידו, שאטה וגלבוע באזור הצפון; בנוסף, פלסטינים רבים כלואים לצורכי חקירה בבתי המעצר בפתח תקווה, בחווארה ובמתקני כליאה הנמצאים בשטחים הכבושים כגון: בסאלם, במגרש הרוסים בירושלים, בכפר עציון ובקדומים.⁵

⁴ ראו: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/92.htm>

⁵ מלבד מקומות המעצר האלה דיווחה התקשורת הישראלית בשנת 2003 על עוד מתקן חקירות, המכונה "מתקן 1391", שישראל נמנעה מלדווח עליו או להודות בקיומו עד להגשת עתירה לבג"צ בעניינו. לאסירים שהוחזקו באותו כלא ושאלו היכן הם נמצאים ענו הסוהרים כי הם נמצאים "על הירח". ר' אביב לביא: "הפינה האפלה ביותר בישראל", מוסף הארץ, 22.08.03. אנשי הצלב האדום ועורכי דין לא הורשו להיכנס למתקן. המוקד להגנת הפרט עתר בשנת 2003 לבית המשפט העליון נגד חוקיות המתקן הסודי ודרש להורות על סגירתו לאלתר. עתירה זו עדיין תלויה ועומדת בפני בית המשפט עד

ב. הגדרת האסירים הפוליטיים כביטחוניים

האסירים בבתי הכלא נחלקים לשתי קטגוריות עיקריות; אסירים פליליים ואסירים ביטחוניים. סיווגם של האסירים והעצורים כביטחוניים הוא החלטה אדמיניסטרטיבית פנימית של שירות בתי הסוהר (שב"ס), שאינה נובעת מהוראת דין כלשהי. פקודות שב"ס אינן מגדירות מיהו אסיר פלילי, אך עומדות על הגדרתו של אסיר ביטחוני.

אסיר ביטחוני מוגדר כאסיר שהורשע ונידון בגין ביצוע עבירה, או שהוא עצור בגין חשד לביצוע עבירה שעל פי טיבה או נסיבותיה הוגדרה כעבירה ביטחונית מובהקת, או שהמניע לעבירה היה לאומני (פקודת נציבות בתי הסוהר, 3.02.00, סעיף א' ג'). על פי הוראות נציבות שירות בתי הסוהר, הגדרת האסירים כביטחוניים אמורה להשפיע על יחסו של שב"ס ועל אופי טיפולו באסירים ובעצורים ביטחוניים בנושאים מוגדרים, כגון הקביעה באיזה כלא או באיזה אגף בכלא ירצה האסיר את עונשו, מתן חופשות, שיחות טלפון מהכלא, ביקורי בית מאובטחים, ודיווח שוטף לשב"ס או למשטרה לקראת תום שני שלישים מתקופת המאסר לצורך מתן חוות דעת לפרקליטות המדינה (פקודות נציבות שירות בתי הסוהר, הוראה 04.05.00: אתר שירות בתי הסוהר: www.ips.gov.il). בית המשפט העליון מצא אף הוא כי ההבחנה בין אסירים פליליים לביטחוניים היא לגיטימית, וקבע כי לרשויות בתי הכלא סמכות לנקוט צעדים מיוחדים לגבי אסירים ביטחוניים (בג"צ 221/80 דרויש נ' שירות בתי הסוהר, פ"ד ל"ה (1), 536; בג"צ 96/80 זוהיר אלמלעבי נ' שירות בתי הסוהר ואח', פ"ד לד(3) 25).

לכאורה נראה כי הגדרת אסיר כאסיר ביטחוני יכולה לחול על כל מי שעונה על התיאור שבפקודת שב"ס שהזכרנו לעיל, ערבי או יהודי, אולם בפועל נמצא כי ההשלכות הקשות של הגדרת האסיר כביטחוני הן מנת חלקם של האסירים הערבים המוגדרים כביטחוניים. אסירים יהודים שפעלו נגד ערבים מסיבות אידיאולוגיות נהנים מכל הזכויות המוענקות לכלל האסירים ללא הגבלה, גם אם הוגדרו כאסירים ביטחוניים. למעשה, הגדרתו של אסיר כביטחוני היא כיסוי למדיניות של דיכוי ואפליה הנהוגה נגד האסירים הערבים, בדומה למדיניות הכללית כלפי הפלסטינים. במלים אחרות, ההגדרה שהגדיר שב"ס את האסירים הביטחוניים היא פועל יוצא של ההשקפה הישראלית הכוללת, הרואה בפלסטיני דבר אחד בלבד – "סיכון ביטחוני" (בכר, 2008).

ג. עצירים מינהליים

בין האסירים הפוליטיים ניתן למצוא גם עצורים מינהליים רבים. חלקם יושבים בבתי מעצר ישראלים כבר שנים, בלי שיוגש נגדם כתב אישום ומבלי שתיוודע להם הסיבה למעצרים. זהו למעשה מעצר ללא משפט, הנוגד את יסודותיה של כל שיטה משפטית תקינה. המעצר המינהלי מתבצע בעיקר

לרגע זה (2006); בג"צ 9733/03 המוקד להגנת הפרט נ' מדינת ישראל (עתירה תלויה ועומדת).

http://www.hamoked.org.il/next.asp?cat_id=16&sub_cat_id=56

באמצעות חוק סמכויות שעת חירום (מעצרים) התשל"ט – 1979, או מכוח צווים צבאיים. הראיות המשמשות בסיס למעצר הן לעולם חסויות.

מאז פרוץ האינתיפאדה הראשונה (1987) החלה ישראל להנהיג מעצרים מינהליים נגד הפלסטינים באופן שיטתי והמוני. מנתונים שמביא ארגון בצלם עולה כי בשנים 1998-2001 חלה ירידה הדרגתית במספר הפלסטינים שהחזיקה ישראל במעצר מינהלי. מ-1999 עד אוקטובר 2001 הוחזקו בממוצע פחות מ-20 אסירים פלסטינים במעצר מינהלי. השימוש במעצרים המינהליים התחזק מאוד במבצע "חומת מגן" בשנת 2002 ואחריו. בתחילת מארס 2003 החזיקה ישראל במעצר מינהלי יותר מ-1,000 פלסטינים. מנתונים שמסר שב"ס לארגון בצלם עולה כי נכון לסוף יוני 2007 הוחזקו במתקניו 631 פלסטינים במעצר מינהלי.⁶

ד. לוחמים בלתי חוקיים

בשנת 2002 חוקקה הכנסת את חוק לוחמים בלתי חוקיים. החוק מרחיב הרחבה גורפת את סמכויותיה של ישראל בנוגע למעצר מינהלי, באופן שיתיר למדינה להחזיק בלא משפט הן אזרחים לבנונים שנחטפו והובאו לישראל, הן פלסטינים תושבי השטחים הכבושים והן אזרחים ישראלים. הרקע לחקיקת החוק היה האזרחים הלבנונים שהוחזקו בידי ישראל כקלפי מיקוח. בעבר החזיקה ישראל במעצר מינהלי 21 אזרחים לבנוניים שהוגדרו כ"קלפי מיקוח" לצורך החלפה אפשרית עם שבויים ונעדרים ישראלים ממלחמת לבנון בשנת 1982, ובמיוחד לצורך שחרורו או בירור גורלו של הנוט רון ארד. בית המשפט העליון קבע כי יש לשחרר את כל השבויים הלבנונים וכי אין להחזיקם כקלפי מיקוח. ממשלת ישראל, שהחזיקה אז בשני שבויים לבנונים – מוסטפא דיראני והשייח' עבד אלכרים עובייד – חוקקה את החוק כדי לעקוף את החלטת בית המשפט העליון. דיראני ועובייד שוחררו אמנם כעבור שנתיים, אך ישראל עדיין עושה שימוש בחוק בהחזקתם של כלואים ערבים אחרים (מודריק אבן-חן, 2005).

ה. תנאי המחיה בכלא

הגדרתם של האסירים כביטחוניים גוררת אינספור פגיעות בזכויותיהם הבסיסיות בבתי הסוהר. ההגבלות הן רבות, ועל כן הדברים שיצוינו להלן אינם ממצים. ההגבלה הבולטת ביותר היא הקשיים הנערמים לפני האסירים ומשפחותיהם בביקורי המשפחות. ראשית, האסירים הפוליטיים, בניגוד לשאר האסירים, אינם זכאים לביקור בני משפחה מדרגה שנייה אלא רק לקרובים מדרגה ראשונה. שנית, גם כאשר הביקור מתקיים, הוא מתבצע כשמחיצת זכוכית חוצצת בין האסיר למבקרו, שהם לרוב אשתו וילדיו (בג"צ 7585/04 כנאענה נ' שירות בתי הסוהר (עתירה תלויה ועומדת)). כניסתן של משפחות האסירים לביקור קרוביהן בישראל מותנית בקבלת

⁶ לעיון בנתונים של ארגון בצלם:

היתר כניסה מהצבא. הצבא עורם קשיים רבים על הנפקת האישורים הללו, ולא אחת נמנע מאסירים לפגוש את בני משפחותיהם במשך שנים (בר סלע, 2006).

הגבלות אחרות מוטלות על האסירים הפוליטיים בכל הנוגע למפגש עם עורכי דינם. רשויות בתי הכלא נוהגות להגביל מפגש זה באמתלות שונות, אף על פי שזכותם של האסירים למפגש עם עורך דין מוכרת בחוק ואף זכתה למעמד חוקתי.

בנוסף, האסירים הפוליטיים מתלוננים תכופות על הטיפול הרפואי שניתן (או לא ניתן) להם.⁷ גם הפעילות החינוכית והתרבותית בבתי הכלא מיועדת רק לאסירים פוליטיים. לאסיר המסווג כביטחוני אין אפשרות להשתתף בפעילויות כגון לימודי שפות, חוגי אמנות, קבוצות תקשורת, חינוך להורות ועוד. כמו כן מתלוננים האסירים הפוליטיים על הנוהג לקנוס אותם באופן שיטתי בגין עבירות משמעת. לאסירים הפוליטיים ניתנת אמנם האפשרות להשלים לימודים גבוהים באמצעות האוניברסיטה הפתוחה, אך שב"ס נוהג לשלול מהם זכות זו כעונש על עבירות משמעת בכלא. ענישה קולקטיבית נגד האסירים הפוליטיים גם היא תופעה ידועה.

ו. המאבק לשחרור

האסירים הפוליטיים בבתי הכלא הישראליים מנהלים שני מאבקים במקביל: האחד למען שיפור תנאי מחייתם בבית הכלא והקשר עם עמם ומשפחותיהם, והשני דרישתם הבלתי מתפשרת לשחרור. האסירים נאבקים בדרכים שונות, ששיאן הוא הכרזה על שביתת רעב קולקטיבית.⁸ שביתות רעב אחדות הביאו לשיפור מועט בתנאי המחיה של האסירים הפלסטינים בבית הכלא, אך לא מעבר לכך. את עיקר תקוותם לשחרור תולים האסירים הפוליטיים בהסכמים מדיניים, בעיקר עם הרשות הפלסטינית, אך לא רק איתה. עד כה שוחררו כמה מאות אסירים כתוצאה מהסכמים מדיניים, אך ברוב המקרים שוחררו אסירים שעמדו ממילא להשתחרר או אסירים פלסטינים שכלל אינם פוליטיים-ביטחוניים.

ז. מצבם המיוחד של האסירים הפוליטיים הפלסטינים אזרחי ישראל

עד שנת 2006 הוחזקו בבתי הכלא הישראליים 289 אסירים ועצירים פוליטיים שהיו פלסטינים אזרחי ישראל. לפחות 20 מהם ריצו עד כה יותר מ-15 שנים בכלא. כפלסטינים אזרחי מדינת ישראל, הם מצאו את עצמם בעל כורחם בשני קוטבי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. שייכות זו גבתה מהם מחיר כבד, שהתבטא בהדרה מהסכמי שחרור האסירים ובאי-שחרור מוקדם.

⁷ למידע נוסף בעניין זה ראו:

<http://www.phr.org.il/phr/article.asp?articleid=388&catid=23&pcat=23&lang=HEB>

⁸ ב-21/6/94 הכריזו האסירים הפוליטיים על שביתת רעב במחאה על מנגנון שחרור האסירים שנקבע בהסכם קהיר (עזה-יריחו), ובמיוחד על הדרתם של האסירים תושבי ירושלים ובעלי האזרחות הישראלית מעיסוקת שחרור האסירים. שביתה אחרת הידועה בהיסטוריה של תנועת האסירים היא שביתת הרעב משנת 1984, שנמשכה 18 יום. עוד שביתות רעב קולקטיביות מפורסמות הן השביתה משנת 1992, שנמשכה 15 יום, והאחרונה, שהחלה ב-15/08/06 ונמשכה שבועיים.

לכל אסיר פלסטיני תושב השטחים הפלסטינים שנכבשו ב-1967 או ערבי אזרח מדינה ערבית יש תקווה כי ישוחרר במסגרת הסדר מדיני, אך האסיר הפלסטיני אזרח המדינה נופל בין הכיסאות עקב סירובה של ישראל להכיר בו כחלק מכלל האסירים הפוליטיים. האסירים הפוליטיים אזרחי המדינה מופלים לרעה לעומת אסירים יהודים ישראלים לא רק ברמת הענישה ובתנאי המאסר, אלא גם בסיכויים לשחרור מוקדם, בין אם באמצעות חנינה, קציבת עונש או שחרור לאחר ריצוי שני שלישים מהעונש. בניגוד לאסירים היהודים אזרחי המדינה, שפעלו נגד ערבים מסיבות אידיאולוגיות, האסירים הפוליטיים הפלסטינים אזרחי המדינה טרם זכו לקציבה ריאלית של עונשם או לשחרור מוקדם.

רשימה קצרה זו התמקדה בסוגיית האסירים הפוליטיים מזווית משפטית בלבד. עם זאת, חשוב להדגיש כי הכלים המשפטיים הנתונים בידינו מוגבלים. הם לבדם לא יוכלו לפתור את בעייתם של האסירים הפוליטיים, שהיא ביסודה ובמהותה בעיה פוליטית בעלת פתרון מדיני. ■■■

* עביר בכר היא עו"ד, עדאלה- המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל

ביבלוגרפיה

עברית

בכר, עביר (2008). הגדרת האסירים הפלסטינים בבתי הכלא בישראל כביטחוניים – סמנטיקה ביטחונית להסוואת פרקטיקה פוליטית. **מחברת עדאלה**, 5. (עתיד להתפרסם)

בצלם. (2000). **נייר עמדה בנוגע להצעת החוק: "כליאתם של לוחמים בלתי חוקיים"**. ירושלים: ארגון בצלם. נשלף בתאריך 1/6/2007 מ:

[www.btselem.org/Download/2000 Hostages Law Position Paper Heb.doc](http://www.btselem.org/Download/2000_Hostages_Law_Position_Paper_Heb.doc)

בר סלע, ענת (2006). **ביקורים אסורים: הפגיעה בזכות לביקורי משפחות של פלסטינים הכלואים בישראל (דף מידע)**. ירושלים: ארגון בצלם. נשלף בתאריך 1/6/2007 מ:

[http://www.btselem.org/hebrew/Publications/Summaries/200609 Barred from Contact.asp](http://www.btselem.org/hebrew/Publications/Summaries/200609_Barred_from_Contact.asp)

דקה, וליד (2006). אסירים פוליטיים או אסירים ביטחוניים. **גיליון עדאלה האלקטרוני**, אפריל. נשלף בתאריך 1/6/2007 מ:

<http://www.adalah.org/newsletter/heb/apr06/apr06.html?navi=%2Fnewsletter%2Fara%2Fapr06%2Fapr06.html>

מודריק אבן-חן, הילי (2005). **לוחמים בלתי חוקיים או חקיקה בלתי חוקית**: על חוק כליאתם של לוחמים בלתי חוקיים (התשס"ב-2002). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. נשלף בתאריך: 1/6/2007 מ:

http://www.idi.org.il/PublicationsCatalog/Pages/PP_58/Publications_Catalog_205_8.aspx

אנגלית

Hajjar, L. (2005). *Courting conflict: The Israeli military court system in the West Bank and Gaza*. Berkeley: University of California Press.

קריאה נוספת

ערבית

אבו אלהיגיא, אבראהים (2004). **הנשכחים בתאי המעצר הציוני**. קהיר: מרכז התקשורת הערבי.

אלהינדי, חאלד (2000). **הניסיון הדמוקרטי לתנועת האסירים הפלסטינית**. רמאללה: מואטן-הארגון הפלסטיני לחקר הדמוקרטיה.

ספא, מוחמד (1997). **בני הערובה הלבנוניים והערביים בבתי הכלא הישראליים - ולשם בית הדין הבינלאומי בעניין קאנא**. ביירות: ועדת המעקב לתמיכה בעניין העצורים הלבנונים בבתי הכלא הישראליים.

קראקע, עיסא (2001). **האסירים הפלסטיניים בבתי הכלא הישראליים לאחר אוסלו, 1993-1999**. ביר זית: אוניברסיטת ביר זית, המכון ללימודים בינלאומיים.

אנגלית

Cook, C., Hanieh A. and Key, k. (2004). *Stolen Youth: The politics of Israel's detention of Palestinian children*. London: Pluto Press.

Defence for Children International (DCI). (2006). **Palestinian child political prisoners report 2006**. Retrieved June 1, 2007 from <http://www.dci-pal.org/english/display.cfm?DocId=559&CategoryId=2>;

Nashif, E. (2008). *Palestinian political prisoners: Identity and community*. London: Routledge.

עברית

בכר, עביר (2005). האסיר הפלסטיני כיצור חד ממדי. **מצד שני**, 10-11, 36-38.

נון, אייל (1993). המעצר המנהלי בישראל. **פלילים**, 3, 168-198.

פעילות שוטפת במרכז מדה אלכרמל

כלכלה מדינית והנשים הפלסטיניות בישראל

נאדרה שלהוב-קיבורקיאן*

פרויקט המחקר הפמיניסטי של מדה אלכרמל החל זה עתה במחקר חדש תחת הכותרת "הנמקה בטחונות: מדיניות מרחבית, פטריארכיה וזכויותיהן הכלכליות של נשים פלסטיניות בישראל". כוונת המחקר היא לבחון לעומק את קווי המדיניות של ישראל ואת התנהלותה הפוליטית מנקודת מבט מדינית-כלכלית פמיניסטית, בניסיון לחשוף את האופן שבו משפיע הקולוניאליזם הישראלי על זכויותיהן הכלכליות והפוליטיות של נשים פלסטיניות בישראל. מטרת יוזמה חדשה זו של הפרויקט היא לבנות מחקר מקיף על ההתפתחות הכלכלית של נשים פלסטיניות בישראל מתוך התמקדות מיוחדת בנקודת המפגש בין זכויות כלכליות למדיניות מרחבית (קרקעית) ובחינה מקרוב של המכשולים הניצבים בדרכן של נשים להתפתחות כלכלית בשלבים שונים של חייהן. פרויקט המחקר הפמיניסטי של מדה מבקש להעמיק במיוחד את הבנת המדיניות, הברוקרטיות והתהליכים הפוליטיים-כלכליים המשפיעים על מעמדן הכלכלי של נשים פלסטיניות, כולל על יכולתן לרכוש השכלה, למצוא עבודה, לפתוח עסק חדש ולהשתתף הן בכלכלה הרשמית והן בזו הלא-רשמית.

כמו כן, חותר המחקר החדש לחשוף את המכשולים המונעים זכויות כלכליות מנשים פלסטיניות בישראל, במטרה להתמודד ובסופו של דבר לקדם את זכויותיה הכלכליות של האוכלוסייה הזאת. זכויותיהן הכלכליות הבסיסיות של נשים פלסטיניות – כפי שהן משתקפות בפמיניצייה של העוני, במידור המרחבי, בהגבלות על התנועה, בשיעור ההשתתפות הנמוך של כוח העבודה הנשי ובשיעור הגבוה של אבטלת נשים – לוקות בישראל בחסר גדול במיוחד. המדיניות הקרקעית והמרחבית של ישראל והאופנים שבהם היא מיתרגמת לחקיקה ניזונים מן היחס המעדיף שמעניקה המדינה לאזרחיה היהודים והאפליה שהיא נוקטת כלפי ה"אחר" הפלסטיני. עמידה על נקודות החיתוך בין מדיניות המגדר, מדיניות הגזע, מדיניות המרחב והמדיניות הכלכלית תאפשר לפלסטינים לבנות התערבויות עתידיות.

מחקר חדש זה קורא תיגר על הנחות אוריינטליסטיות הנוטות לנתח את דחיקתן לשוליים של נשים פלסטיניות בראש ובראשונה באמצעות נימוקים "תרבותיים" המנטרלים את אחריות בעלי הכוח. הנחת המוצא של המחקר החדש שונה לחלוטין, קודם כל בתפיסת ישראל כמדינה לא-דמוקרטית וככוח קולוניאלי המתייחס אל "אזרחיו" הפלסטינים כאל "אחר"; כתוצאה מהתייחסות אל ישראל כאל מדינה לא-דמוקרטית ככל שדברים אמורים באזרחים פלסטינים, מדינה שבהתבסס על מדיניות "בטחונות", מדיניות "ייהוד" ומדיניות מרחבית, שוללת מאוכלוסייתה הלא-יהודיות השונות את

זכויותיהן. חרף העובדה שדחיקתן של נשים פלסטיניות לשוליים הכלכליים מתועדת במידת-מה (באמצעות סטטיסטיקות רשמיות), אין בנמצא ניתוח הוליסטי, פמיניסטי רגיש להקשר של התופעה. פרויקט המחקר הפמיניסטי של מדה זיהה ארבעה תנאים עיקריים המונחים בבסיס שלילת זכויותיהן הכלכליות של נשים פלסטיניות בישראל: ראשית, מדיניותה של ישראל המונחית על-ידי מדיניות גזענית, מדיניות שבה זכויות וסוכנות – פוליטיות, כלכליות ומרחביות – הן נחלתם הבלעדית של היהודים. מדיניותו של משטר המתאפיין ב"חרדת פלסטינים" מעודדת התפשטותה ושליטתה של קבוצה זו באדמת המריבה. שנית, הביטוי העיקרי של גזענות כזאת – אסטרטגיית ה"יהוד" המתוכננת של המדינה – כרוך בשליטה חברתית, פיזית ומרחבית או גיאוגרפית בפלסטינים, כולל מידורם בתחומי אזורים מוגדרים. המעקב אחר תנועתם והגבלתה מונעים למעשה מן האנשים לפתח כפרטים אסטרטגיות כלכליות בנות-קיימא ולכך נודעות השלכות חברתיות וכלכליות חמורות. שלישית, מדיניות בטחונית "לאומית" – שמוטב אולי להגדירה כהנמקה בטחונית או כ"תיאולוגיה" בטחונית – טמונה בבסיס אמצעי הבקרה המרחבית והפרקטיקות הגזעניות, מצדיקה אותם ומשרתת את המדינה היהודית בכל הקשור למיעוט הפלסטיני בישראל. לבסוף, מבנים ופרקטיקות פטריארכליים מאומצים על-ידי ישראל, והם מתקיימים ומיוצרים מחדש בקרב הקהילה הפלסטינית בישראל, מולידים גזענות פטרנליסטית מצד המדינה הישראלית כלפי נשים פלסטיניות ומונעים מנשים פלסטיניות לממש את זכויותיהן הכלכליות.

מטרת המחקר היא לנתח את השפעת האפליה הגזעית הישראלית על קידומן וזכויותיהן הכלכליות של הנשים הפלסטיניות. ממצאי המחקר יסייעו למדה לעודד דו-שיח המבוסס על ראיות עובדתיות עם מקבלי החלטות ממלכתיים ועם בעלי עניין אחרים. חלק בלתי נפרד מן הפרויקט הוא טיפוח יכולתן של חוקרות פלסטיניות צעירות לחקור, לנתח, להציג ולנהל דו-שיח יעיל על המדיניות הציבורית בנוגע לסוגיות רלוונטיות לחברה הפלסטינית, באמצעות בדיקת תפקידיהן ומעמדן הכלכליים של נשים פלסטיניות בישראל. אגב כך, יתמקד הפרויקט בהבהרת הגורמים המגבילים או המונעים את השתתפותן של נשים פלסטיניות בשוק העבודה בפרט ואת התפתחותן הכלכלית בכלל, כדי לאפשר שתדלנות למען מדיניות התומכת בזכויותיהם הדמוקרטיות של הפלסטינים בישראל; לייצר אסטרטגיות שירחיבו את גישתן של נשים לזכויותיהן הכלכליות ולשיפור מעמדן הכלכלי והחברתי.

* ד"ר נאדרה שלהוב-קיבורקיאן היא מנהלת תוכנית המחקר הפמיניסטי במרכז מדה

שולחן עגול במדה אלכרמל: דיון בתוצאות הבחירות

ביום שלישי, 5 במרץ 2009, ערך מרכז מדה אלכרמל שולחן עגול שעסק בתוצאות הבחירות והשלכותיהן על האזרחים הערבים בישראל.

את הדיון ניהל מר מטאנס שחאדה, חוקר במרכז מדה, והשתתפו בו ד"ר אמל ג'מאל, ראש החוג למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב וחוקר לענייני פוליטיקה ותקשורת; אפנאן אגברייה, פעילה חברתית ופוליטית; וחוקרי החברה הישראלית מוהנד מוסטפא ואנטון שלחת.

בדברי הפתיחה אמר שחאדה כי הבחירות האחרונות הדגישו את הפן האידיאולוגי של המפלגות הערביות והבליטו את ההבדלים הפוליטיים ביניהן. שחאדה גם סקר את עיקר התוצאות: הצלחתה של מפלגת קדימה לשמר את כוחה, עליית מפלגתו של אביגדור ליברמן, חזרתו של הליכוד לצמרת הפוליטית, נסיגתה של מפלגת העבודה וקריסת המבצר האחרון של השמאל הציוני – מרצ.

אנטון שלחת אמר כי מערכת הבחירות האחרונה התחילה במפתיע, וכי המלחמה על עזה היתה המאורע החשוב יותר שקדם לה, אשר הסיט את המפלגות הערביות מן ההתמקדות במצע הפוליטי בזמן הבחירות ומן הפנייה לבוחרים על בסיס המצע. הוא הוסיף ואמר כי "בפרקטיקה הפוליטית המקומית ישנו פגם חמור, שמעודד מגמות הצבעה בלתי פוליטיות."

שלחת טען כי העובדה שהמפלגות הערביות לא התאחדו נובעת מהבדלים פוליטיים השוררים ביניהן, ולאחר מכן ניתח את מצעיהן הפוליטיים. לטענתו, לרשימה הערבית המאוחדת אין מצע פוליטי זולת ציון מטרות התנועה, שהראשונה בהן היא "להפיץ את הדמוקרטיה בעולם הערבי", וכן מצע התנועה הערבית לשינוי (אחד ממרכיבי הרשימה), שכל כולו מאמר שניסח יו"ר התנועה ח"כ אחמד טיבי. שלחת אמר כי מצעה של מפלגת בל"ד מופץ וזמין לציבור, וקושר את המאבק הקיומי במאבק למען הזכויות. לעומתו היה המצע של חד"ש זמין בעברית, אך לא פורסם בערבית באתר המפלגה. שלחת הוסיף כי "חד"ש הכריעה בקמפיין הזה את עמדתה ורצה לבחירות כמפלגת שמאל ישראלית. בקמפיין שלה היא ניסתה לייצר מחדש אגדות ארכאיות כמו פריצה אל החברה היהודית; הערבים ככוח מילואים של השמאל הישראלי; והטענה שהפאשיזם הישראלי מכה בערבים תחילה אך יעבור גם ליהודים – אמירה שהיא כמובן שקרית, שכן הפאשיזם כאן מכה בערבים ומעולם לא פגע ביהודים."

אשר לכלל תוצאות הבחירות הוסיף שלחת: "תוצאות הבחירות מצביעות על עומק המצוקה הפוליטית של הישראלים, ומצוקה זו מעמיקה והולכת כתוצאה מכישלונה של ישראל להכתיב את תנאיה לפלסטינים, וגם כתוצאה מן ההתנגדות והצלחותיה."

גבי אפנאן אגבריה אמרה כי המלחמה על עזה השפיעה השפעה מכרעת על הבחירות, ויצרה בקרב המצביעים הערבים שתי מגמות: הצבעה למפלגה ערבית בלבד או החרמת הבחירות. עם זאת, לאחר הניסיון לפסול את בל"ד והרשימה הערבית המאוחדת ירדה קרנה של אופציית ההחרמה. אגבריה אף התייחסה לקמפיין של המפלגות הערביות וחילקה אותם לשני סוגים: הראשון שמכבד את האינטליגנציה של הבוחרים והשני שמזלזל בה. אגבריה הצביעה על ניסיון של כמה מפלגות להעלים

את הדיון הפוליטי ולהתחמק ממנו. היא ציינה כי סוגיות בוערות כמו פתרון שתי המדינות והחייאת ועדת המעקב לא נידונו כראוי במהלך מערכת הבחירות.

מר מוהנד מוסטפא התייחס לסוגיית ההחרמה בחברה הערבית, והבהיר כי זרם ההחרמה החל להתארגן בשנת 2001 ומתחלק לשלוש מגמות: החרמה אידיאולוגית, שמקורה בדחיית המנגנון הפוליטי הקיים; החרמה פוליטית, המושתתת בעיקרה על מחאה; והחרמה שנובעת מפסיביות פוליטית.

מוסטפא הוסיף כי הזרם האיסלאמי הלא-פרלמנטרי פועל בעקביות בתנועה למען החרמת הבחירות לכנסת, ומציע כי בחירות ישירות לוועדת המעקב יהיו אלטרנטיבה להשתתפות בכנסת. זרם זה מתייחס למערכת הפוליטית הישראלית באופן שונה מאשר שאר הזרמים הלאומיים והאיסלאמיים. לדבריו, התנועה האיסלאמית קושרת ישירות ובגלוי בין הבחירות לוועדת המעקב ובין ההחרמה, אך טען כי הדבר אינו משרת את ההצבעה לוועדת המעקב, כיוון שלא כל המשתתפים מחרימים את הבחירות הכלליות כפי שלא כל המחרימים תומכים בבחירת הוועדה. מוסטפא ציין כי ההחרמה הפכה לתנועה שעתידה לשנות את פני המפה הפוליטית בחברה הערבית, והבהיר כי תנועת ההחרמה חייבת להיצמד לאגינדה פוליטית ברורה כדי להצליח לשכנע את הציבור במצב שישרור לאחר ההחרמה – דבר שלא הושלם עד כה.

ד"ר אמל ג'מאל אמר כי הוא מזהה דפוסי בחירה שונים בקרב היהודים, וציין שני גורמים: האידיאולוגי והנפשי. ג'מאל טען כי הגורם האידיאולוגי מדגיש את ההבדלים הפוליטיים בין המפלגות ואת האבחנה בין הימין, המרכז והשמאל הציוני, ומבחין בין טקטיקות ואסטרטגיות שונות של

המפלגות. הגורם הנפשי, לעומת זאת, הוא גורם נסיבתי הנובע מהמלחמה על עזה והמצב הביטחוני כפי שהוא מוצג על ידי השלטון. ג'מאל אמר כי במהלך הבחירות תועל המצב הנפשי להתחזקות מפעל ההתנחלות והענקת לגיטימציה למתנחלים, והזכיר את עליית כוחו של הימין בימין. לפי דעתו יהיו לעובדה זו השלכות חמורות על האזרחים הערבים ועל הפלסטינים בשטחים הכבושים. עוד ציין ג'מאל כי תוצאות הבחירות משקפות מגמה שובינסטית-אתנית-יהודית ונטייה גזענית-יהודית. לדבריו, תוצאות הבחירות משקפות את חוסר היציבות הפוליטית ואת העובדה שהחברה הישראלית מצויה במצב של התלבטות כמעט עד כדי "איבוד הצפון" – מצב המאפשר את עלייתן של מפלגות פאשיסטיות. ג'מאל ציין כי המצב הנוכחי דומה מאוד לתנאים הפוליטיים ששררו בגרמניה לפני עליית הנאצים. "תוצאות הבחירות הראו כי ההצבעה בקרב החברה היהודית היא הצבעה זהותית ואתנית", אמר.

לגבי האזרחים הערבים הדגיש ג'מאל את חשיבות העלייה בייצוג הערבי בכנסת, והוסיף כי ההשתתפות הפוליטית של הערבים עדיין נתפסת בהקשר הישראלי כאילו היא מצב חריג שיש לטפל בו. ג'מאל הזהיר מפני דה-לגיטימציה של הקול והייצוג הערבי באמצעים חמורים, במיוחד לאחר הניסיונות לפסול את המפלגות הערביות באמצעים חוקיים זמינים.

